

# ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԻ ԵՒ ՀՐԱՆԴ ԲԱԼՈՒԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԱՆԻՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ  
varny1@yahoo.com

Հրանդ Բալուեանի (1904-1967) անունը ֆրանսահայ գրականության պատմության մեջ գլխաւորաբար յայտնի է *Չուարթնոցի* հրատարակության փաստով (1929-1964): Քանի մը ընդմիջումներով ու քանի մը ձեւաչափերով լոյս տեսած *Չուարթնոցը* (պարբերաթերթ՝ 1929-1931ին, ամսաթերթ՝ 1937-1939ին, տարեգիրք՝ 1937ին եւ 1944ին, եռամսեայ՝ 1947-1948ին, դարձեալ ամսաթերթ՝ 1955-1964ին) Բալուեանի ձեռակերտն էր անձնական նկատելի դրոշմով, յար եւ նման աւելի երկարամեայ պաշտօնակիցի մը՝ Արշակ Չօպանեանի *Անահիտին*: Ինչպէս ֆրանսահայ գրաքննադատ Գրիգոր Պըլտեան դիպուկ կերպով նշած է, «*հանդէսին պատմության կարեւոր մէկ մասը անոր տնօրէնին անձնական պատմության հետ կը նոյնանայ*»<sup>1</sup>: Եթէ մէկ կողմ ձգենք երկու հանդէսներուն տարաբնոյթ ընկալումը սփիւրթեան գրական-մշակութային ոլորտին մէջ, գտնուք բնորոշող գլխաւոր տարբերութիւնը մօտեցումն էր. մինչ Չօպանեան իր ազգային-քաղաքական գործունէության ու հետաքրքրության ծիրին մաս դարձուցած է *Անահիտը*, գլխաւորաբար՝ քրոնիկներուն ճամբով, Բալուեան նոյնպիսի գործունէութիւն ու հետաքրքրութիւն ունենալով հանդերձ, ընդհանրապէս *Չուարթնոցը* գերծ պահած է ոչ-մշակութային ընդգծուած ախորժակներէ: «*Անհրաժեշտ էր ստեղծել բնւ մը, որ յայտնաբերէր, իր կատարեալ ազատությանը մէջ, պատերազմի սերունդը*», ըսած էր Յակոբ Օշական՝ Բենիամին Թաշեանի հետ գրոյցի ընթացքին, աւելցնելով. «*«Չուարթնոց» նման ժամադրաւայր մը ըլլալու ցանկութեամբ պայմանաւորուող հանդէս մը եղաւ*»<sup>2</sup>:

*Չուարթնոցի* երկարամեայ աշխատակիցներէն Կոստան Զարեանի (1885-1969) ու Բալուեանի թղթակցութիւնը սկսած է *Չուարթնոցի* նախապատմության օրերէն, մատնանշելով *Յարդգող* երիտասարդական գրական ամսաթերթի մը ծրագրումը, որուն վիժումէն ետք Բալուեան որդեգրած է անոր ծրագիրը որպէս իր հանդէսին աշխատանքային ուղեգիծը<sup>3</sup>: *Չուարթնոց* ունեցած է գրական երիտասարդութիւնը համախմբելու ծրագիր մը, ուր սակայն նաեւ տեղ տրուած է նախապատերազմեան սերունդին՝ Օշական, Զարեան եւ ուրիշներ: 1929-1931ի շրջանէն ետք, որուն աւարտը յաջորդած է *Մենքի* առաջին թիւի հրատարակութեան, Բալուեան աւելի շեշտ կերպով ընդգծած է մշակութային ընդհանրութիւնը առանց



սերնդային խտրականության պարփակելու իր մտադրութիւնը: Պատահական պէտք չէ նկատել, որ, բացառելով *Հայրենիք Ամսագիր*ին ու օրաթերթին երկարամեայ աշխատակցութիւնը, Ջարեանի սփիւոքեան արտադրութեան երկրորդ հասցեատէրը եղած ըլլայ *Ջուարթնոցը*, ուր գրեթէ ամբողջութեամբ լոյս տեսած է անոր նշանակալից փորձագրութիւններուն շարքը՝ «Նաւատոմար» ընդհանուր խորագրով, 1931էն մինչեւ 1960, ինչպէս եւ շարք մը բանաստեղծութիւններ ու այլ գրութիւններ: Նամակներուն մէջ բացայայտ է Ջարեանի համակրանքը հանդէպ Բալուեանի ձեռնարկումին:

Բալուեան, իր կարգին, մեծ համակրող մը եղած է Ջարեանի գրականութեան: Թէեւ անոր գիրքերը գրախօսելու խոստումները չէ կրցած գործադրել, սակայն *Ջուարթնոցի* տարբեր շրջաններուն տեղ տուած է այլոց դրական գրախօսականներուն կամ անդրադարձներուն: Նաեւ, մերթ ընդ մերթ, իր ծանօթագրութիւններուն թէ յօդուածներուն մէջ անդրադարձած է Ջարեանի գործերուն կամ տեսակէտերուն:

Թղթակցութեան ընդհատումները կը համընկնին *Ջուարթնոցի* հրատարակչական ընդհատումներուն: Երկու թղթակիցներուն խմբագրական ու գրական աշխատանքներուն արձագանգը հանդիսանալով հանդերձ, անոնք հազուադիւս տեղեկութիւններ կը մատուցեն, ի մասնաւորի, Ջարեանի կեանքին, աշխատանքներուն ու տեղաշարժերուն մասին:

Բալուեանի նամակները կը գտնուին Երեւանի Եղիշէ Չարենցի Անուան Գրականութեան Եւ Արուեստի Թանգարանին մէջ (Կոստան Ջարեանի ֆոնտ, թիւ 14): Այս թղթակցութեան մէջ ակնարկուած ուրիշ նամակներ կրնան գտնուիլ Ջարեանի անձնական արխիւին մէջ, որ մեզի մատչելի չէ: Իսկ Կ. Ջարեանի նամակները պահուած են Բալուեանի արխիւին մէջ (Փարիզ). վերջիններուն պատճենները մեր տրամադրութեան տակ դրած է Պըլտեան, որուն մեր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնենք:

Երկու գրագէտներուն փոխանակած 47 նամակներուն կը կցենք, որպէս յաւելում, Ջարեանի միջնեկ զաւակին՝ Ճարտարապետ Արմէն Ջարեանի (1914-1994) մէկ նամակը, որուն բնագիրը նոյնպէս պահուած է Բալուեանի արխիւին մէջ:

Նամակները կը հրատարակուին նոյնութեամբ, պահելով լեզուական եւ ուղղագրական հարազատութիւնը (անխուսափելի սրբագրութիւնները նշուած են սուրանկին փակագիծերու մէջ): Կցած ենք անհրաժեշտ ծանօթագրութիւններ՝ մեր կարելիութեան սահմաններուն մէջ:



«ՅԱՐԴԳՈՂ»

ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՈՒԵՍԻ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

"HARTKOGH"

UNION

LITTÉRAIRE [sic] ET ARTISTIQUE

ԹԻԻ ...

Մեծայարգ

Տիար Կոստան Զարեան

Փարիզի մեջ մօտաւորապէս երկու տարի է որ կազմուած է «Յարդգող» անունով արուեստի միութիւն մը որուն կ'անդամակցին երիտասարդ գրողներ<sup>5</sup>:

Միութեան կազմութեան օրէն իսկ ծննունդ [sic] է առած *գրական երեկոներու* շարքը ուր իւրաքանչիւր Հինգշաբթի կանոնաւորապէս միութեան անդամներէն մին կամ ծանօթ հին գրողներ կը դասախօսեն արուեստի շուրջ ու յետոյ տեղի կ'ունենայ ընդհանուր վիճաբանութիւն:

Իր այս երեկոները այնքան լուրջ եւ հաստատուն ընթացք են առած որ միութիւնը քաջալերուած յաջողութենէն կը ձեռնարկէ նաեւ հրատարակութիւնը ստուար ամսաթերթի մը որուն առաջին թիւը լոյս պիտի տեսնէ յառաջիկայ Օգոստոս 1ին *Յարդգող* անունով<sup>6</sup>:

Թերթին գլխաւոր նպատակը պիտի ըլլայ

1) Այլեւայլ գաղութներ ցրուած մեր ստուար հայութիւնը հաղորդակից պահել այս լոյսի քաղաքին մեջ կատարուող բոլոր գրական եւ գեղարուեստական նորութիւններու շարժման:

2) Միջոց հանդիսանալ որպէսզի զանազան երկիրներ երեսան եկող նոր ուժեր ըսեն իրենց ինքնայատուկ խօսքը ազատ ամէն կուսակցական ազդեցութիւններէ:

3) Գեղարուեստի ճաշակը տարածել մեր իրականութեան մեջ:

4) Օրը օրին հետեւիլ Հայաստանի մեջ ծննունդ [sic] առած գրական շարժումներուն եւ առիթ տալ գաղութահայ գրող երիտասարդութեան ըսելու իրենց գնահատական կամ քննադատական խօսքը անոնց հանդէպ:

«Յարդգող»ի խմբագրութիւնը կը դիմէ Ձեր ազնուութեան խնդրելով որ բարեհաճիք մասնակցութիւն մը բերել մեր առաջի [sic] թիւին, շքաւորած ըլլալու համար զայն:

Թերթին նիւթականը երիտասարդ յարդգողականներու զոհողութեամբ կատարելու մեր միջոցը չպիտի ներէ Ձեր յօդուածը վարձատրել



նախապես, բայց կապահովցնենք թե առաջի թիւի վաճառումէն գոյացած պզտիկ շահը անմիջապէս պիտի ցրուենք մեր աշխատակից ծանօթ գրողներուն:] (Ատոնք են՝ Թէքէեան<sup>7</sup>, Օշական<sup>8</sup>, Ահարոնեան<sup>9</sup> եւ դուք):

Յուսալով որ մեր երիտասարդի խնդրանքը անպատասխանի չպիտի մնայ՝ կանխաւ կը յայտնենք մեր անկեղծ շնորհակալութիւնները:

Թերթիս հասցէն է.

Hrant Palouian

1 Rue [de] L'Aqueduc 1

Paris (10ème)

Բարեհաճեցէք Ձեր պատասխանը մեզ հասցնել մինչեւ Յունիսի վերջը:

Խորին յարգանքներով

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

«ՅԱՐԴԳՈՂ» ԱՄՍԱԹԵՐԹԻ<sup>10</sup>

Բ.<sup>11</sup>

Փարիզ 23 Յունիս 1928

Մեծայարգ

Տիար Կոստան Զարեան

Մեզ խանդավառեց Ձեր 5 [Յունիս] թուակիրը<sup>12</sup> որով կը խօստանայիք [sic] այս ամսուն մեր թ[ն]ւին նիւթ հասցնել: «Յարդգող»ի Ա. թիւին բովանդակութիւնը պատրաստ է. շաբաթ մը վերջ պիտի յանձնենք տպագրութեան բայց բաց է մնացեր Ձեր ստանձնած էջը ու կսպասենք [sic] նիւթի:

Այս օր, մեր թերթին երիտասարդ աշխատակիցներէն Ոստանիկ<sup>13</sup> մեզ կ[']իմացներ թե իրմէ տեղեկութիւն կ[']ուզէք «Յարդգող»ի մասին: Մեր նախորդ նամակով միութեան մասին մանրամասնութիւնն տուած էինք, այժմ թերթի բովանդակութիւնն ալ Ձեզ շատ համառօտակի կը տեղեկացնենք:

«Յարդգող»ը որպէս ծաւալ «Բարձրավանք»էն<sup>14</sup> աւելի մեծ է ու 20 էջ պատկերազարդ. կը պարունակէ 3 բաժին. Գրականութիւն, Գեղարուեստ եւ Գիտութիւն: Այդ առթիւ խմբագրական մարմինն ալ բաղկացած է երեք անձէ իւրաքանչիւրը ստանձնելով մէկ բաժնի հոգը: Գրականութեան վարիչ՝ Շաւարշ Նարդունի<sup>15</sup>, գեղարուեստ՝ Հրանդ Բալուեան, գիտութիւն՝ Տարօնեան<sup>16</sup>:

«Յարդգող»ի ծրագիրը եւ շէնք:

1.- Հայ նորագոյն գրականութիւն: Մասնակցութեամբ երեց գրողներէն միայն Պ[արոններ] Զարեանի, Թէքէեանի, Օշականի, Շանթի<sup>17</sup> եւ Ահարոնեանի ու երիտասարդ լաւագոյն ուժերու (վեպ, վիպակ, պատմուածք, թատրոն, արձակ եւ տաղաչափուած բանաստեղծութիւն):

2.- Հայաստանի գրականութիւն: Երկրի գրական շարժումը, մամուլ, հրատարակութիւններ եւ նոր գործեր:



3.- Գրական ուսումնասիրություն: Ա) Գրականության փիլիսոփայություն, հոսանքներու մասին առանձնապես, հին եւ նոր դէմքեր, ժողովրդական բանասիրություն: Բ) Գրականության

քաղաքականությունը. որոնում պատուաստումներու փորձելու համար հայ գրականության վրայ, հեռանկարով՝ հայ գրական ազգության:

4.- Գրախօսություն: Հրատարակուած եւրոպական եւ հայ արուեստի գործերու մասին երիտասարդ գրողներու կարծիքը:

5.- Օտար գրականություն: Հատընտիր թարգմանություններ:

6.- Պատմա-գեղարուեստ: Գեղարուեստը հայոց մէջ. արեւելեան եւ արեւմտեան ուղղությունները առանձնապես. հնախօսական գեղագիտության արժէքները:

7.- Երաժշտություն: Վակներեան<sup>18</sup> դպրոցէն մինչեւ ճագ-պանտ. Մեքենան երաժշտության մէջ, հայ ժողովրդական երաժշտությունը մասնաւորապէս:

8.- Նկարչություն եւ արձանագործություն: Տպաւորապաշտութենէն մինչեւ գերիւրապաշտություն, սեւամորթներու արուեստը:

9.- Թատրոն: Թարգմանաբար ուսումնասիրություն արեւելեան (ռուսական, ճափոնական, լեհական, հայկական եւ հելլենական) թատրոններու մասին: Եւրոպական բեմը հակոտնեայ հոսանքներով:

10.- Ճարտարապետություն: Բացառաբար հայկականը նախաքրիստոնէական շրջանէն մինչեւ 15րդ դար:

11.- Գիտություն: Հոգաբանական եւ ընկերաբանական նիւթեր:

12.- Գեղարուեստական կեանք: Փարիզեան կեանք, նկարահանդէս, նուագահանդէս, պար, շարժանկար, միւզիք-հօլ, բոլորաթատրոն (cirque) եւայլն<sup>19</sup>:

Ա. թիւին որպէս գրական բաժին պատրաստ է թէքէան, իսկ նորերէն Եղիշէ Այվազեան<sup>20</sup>, Նիկողոս Սարաֆեան<sup>21</sup>, Ոստանիկ, Նարդունի: Կնպասենք Ձեր աշխատակցութեան: Մնացեալ բաժիններ (երաժշտություն, նկարչություն, ճարտարապետություն) բոլորն ալ պատրաստ են: Շատ շատ կը խնդրենք որ բարեհաճիք աճապարել. մինչեւ որ Ձեզ չունենանք՝ չպիտի յանձնենք տպագրութեան: Նիւթական վարձատրութեան մասին աւելորդ կը գտնենք կրկնություն ընել: Մեր նախորդ նամակով խոստացանք արդէն. մեր միակ ճիգը պիտի ըլլայ տարեց գրողներու վարձատրել:

Սպասելով պատասխանի՝  
Յարգանքներով  
ԽՍԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ<sup>22</sup>



Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Սպասում էի «Զ[ո]ւարթնոցի» առաջին թիւին<sup>24</sup>, որպէս զի ուրիշ նիւթ դրկեմ<sup>25</sup>, բայց մինչեւ այսօր դեռ ոչինչ չստացայ: Նրկում եմ ձեզ երեք այս բանաստեղծութիւնները, որ խնդրում եմ տպել առանց կ[է]տադրութեան եւ յարգելով տողերի շարքը եւ ձելը<sup>26</sup>:

Ինչ վերաբերում է լուսանկարիս, Փարիզ եղած ժամանակ “Paris-Magazine”-ի<sup>27</sup> համար լուսանկար[ո]ւեցի “Lutetia” լուսանկարիչի մօտ, Rue de Rennes – թիւը չեմ յիշում, որն ինձ ասեց որ եթէ պէտք ունենամ ուրիշ օրինակների թերթի կամ հանդէսի համար նա պատրաստ [է] 25 fr[ancով] տալ: Եթէ ուզում էք այդ ծախսը անել գնացէք նրա մօտ եւ վերցրէք մի օրինակ, բացատրելով նպատակը: Առէք այն օրինակը որ ես ընտրած եմ:

Ինչ վերաբերում է վճարման բանաստեղծութիւններին համար, ճիշտ այսօր Փարիզից նամակ ստացայ որով պահանջում են անցագրիս<sup>28</sup> համար 150-200 fr[anc]: Ուստի ձեռագիրս ստանալուս պէս, բարի եղէք իմ անունից այդ դրամը տանել Պարոն – Ղազարեանին<sup>29</sup>, 5, Rue Pergolèse եւ ասել որ ես եմ դրկել:

Զմոռանաք:

Կ[ը] մաղթեմ ձեզ ամենայն յաջողութիւն եւ բարի տարի

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Ղազարեանը գրում է որ ձեզանից ոչինչ չի ստացել. դուք եւս ինձ ոչինչ չգրեցիք, ստացա՞ք բանաստեղծութիւնները:

Սովորութիւն ունեցէք պատասխանել նամակներին: Մարդու առջեւ ան[յ]արմար դրութեան մեջ մնացի. մանաւանդ որ նա աշխատում է ինձ համար կարելոր գործի<sup>31</sup> համար:

«Զ[ո]ւարթնոցը» լաւ է<sup>32</sup>: Գրեցէք:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Փարիզ 29 Յունուար 1929

Միրելի

Պ[արոն] Կ[ոստան] Զարեան

Այս օր ձեզմէ ստացայ երկրորդ երկտող մը կրկին Ղազարեանի խնդրոյ առթիւ: Միրելիս, ես այդ դրամը (150) քրոջս հետ դրկել եմ ձեր



ցոյց տուած հասցէին. ինքը Պ[արոն] Ղազարեանը բացակայ է եղեր եւ դրամը յանձնուեր է իր տիկնոջ Տիկ[ին] Ղազարեանի: Դրամի փոխարէն տուեր են պզտիկ ստացագիր մը որպէս առժամեայ որ ներփակ պիտի գտնէք. Տիկ[ին] Ղազարեանը խօստացեր [sic] է հասցէիս դրկել իսկական ստացագիրը որ տակաւին չեմ ստացեր. ես կը կարծեմ թէ ձեզի բարեկամ մարդ է հետեւաբար աւելորդ [է] երթալ կրկին իսկական ստացագիր պահանջել, մանաւանդ որ տեղն ալ հեռու է: Այս մասին նախապէս ձեզի գրեցի, չեմ գիտեր թէ արդեօք գաղթա [sic] չե՞ք ստացած: Միեւնոյն ատեն այնպէս կ[ը]նթադրեմ թէ երբ ձեր երկրորդ գարթը փոստ յանձնեցիք՝ օր մը վերջ ստացաք նաեւ իմ նախորդ երկտողս:

Դրամը յանձնուած է Յունուար 21ին: Նախապէս ալ տարած եմ (տօնի օր) որ փակ էր:

Միրալիբ զգացումներով՝  
ԲԱԼՈՒԵԱՆ

Զուարթնոցի Բ. թիւը հրապարակ կ'ելլէ Փետրուարի վերջը:

Զ.<sup>34</sup>

15-3-29

Վենետիկ

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Ահաւասիկ ձեր ուզած յօդ[ո]ւածը<sup>35</sup>: Բաւականի երկար եղաւ, թէպէտ ասելիքս դեռ շատ կարող էր երկարել, բայց աչքի առաջ ունեմ, որ ձեր թերթի ծաւալը շատ մեծ չէ:

Միւս թ[ո]ւերի համար նիւթ կ[ը] դրկեմ: Սակայն բարի եղէք միշտ 15 օր առաջ ինձ յիշեցնել, որովհետեւ աշխատանքի ընթացքին մոռանում եմ:

Ինչ վերաբերում է առանձին գրքի համար ձեր արած առաջարկութեանը[ ] ահա, նոր վերջացրի մեծ մի պօէմ, հայկական կեանքից առած «Տատրագոմի Հարսը», մօտ 1500 տող, ոտանաւորով: Այս երկը – հայ գիւղի եւ ֆիդայիների կեանքից – պիտի ն[ո]ւիրեմ Ահարոնեանին եւ մտադիր էի «Հայրենիքին» դրկել<sup>36</sup>: Նախ դրա մի պատճառով ապա որովհետեւ շատ ընթերցողներ ունի: Եթէ ձեզ տամ, վախենում եմ դրամական կերպով տուժեմ, մինչ ես պէտք ունեմ որոշ նիւթական ապահովութեան աշխատանքներս շարունակելու համար:

Մտածենք:

«Զվարթնոցի» [sic] երկրորդ թիւը չստացայ: Ի՞նչու էք այդպէս ուշացնում. սկսնակ թերթի համար լաւ նշաններ չեն: Ինչպէ՞ս ընդուն[ո]ւեց առաջին թիւը:

Մնամ ձեր  
Կ. Զ.



5-4-29

Վենետիկ

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Եթէ կարող էք, բարի եղէք անմիջապէս ինձ դրկել յօղ[ո]ւածիս վարձատրութիւնը: Վճարումներ ունեմ եւ դրամս քիչ է:

Երկրորդ թիւը կարծում եմ լաւ է. միայն թէ այդքան պէտք չէ ուշացնել. բաժանորդների վրայ լաւ տպաւորութիւն չի թողնում:

Եթէ Խ[որհրդային] Հայաստանից նոր գրքեր կամ թերթեր ունեք՝ «Նոր ուղին»<sup>38</sup> դրկեցէք ինձ:

Մնամ ձեր

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Ը.<sup>39</sup>

15-4-29

Վենետիկ

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Բարի եղէք անմիջապէս յետ դրկել յօղ[ո]ւածս: Վարժ չեմ կրճատ[ո]ւելու եւ սրբագր[ո]ւելու եւ միւս կողմից չեմ ուզում ձեր թերթին որեւէ վնաս բերել: Ասեմ նաեւ որ յօղ[ո]ւածիս մէջ առանձին անհատներ այքի առաջ չեմ ունեցել, այլ մտայնութիւններ եւ մեծ մասամբ կրկնած եմ այն ինչ որ ասած էի արդէն «Անցորդի»<sup>40</sup> մէջ:

Որոշումս բացարձակ է: Ուրիշ առթիւ եթէ կարողանամ, մի բան կը դրկեմ:

Բարեւներով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Թ.<sup>41</sup>[Վենետիկ, 23-4-29]<sup>42</sup>

Monsieur

Hrant Palouian

Boite Postale, No. 50

Paris (Xe)

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Յօղ[ո]ւածս չստացայ: Պահանջում եմ որ անպատճառ ետ դրկէք եւ պէտք չէ որ այս առթիւ «Զ[ո]ւարթնոցի» հետ մեր բարեկամական կապերը խզ[ո]ւեն: Եթէ պէտք լինի կ'դրկեմ [sic] ձեզ ուրիշ գր[ո]ւածք, բայց յօղ[ո]ւածս - «Նաւատումարը» - խնդրում եմ անմիջապէս ետ դրկել: Գրում եմ նաեւ ինձ որ յօղ[ո]ւածս շատերը կարդացել են - այդ ի՞նչ նորութիւն է:

Մնամ ձեր

Կ. ԶԱՐԵԱՆ



Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Ստացայ «Զուարթ[նոցի]» վերջին թիւը<sup>44</sup> եւ ձեր երկտողը: Միայն են ձեր ենթադրութիւնները, պարզապէս շատ զբաղ[ն]ւած եմ եւ հայ թերթերին ն[ո]ւիրելու քիչ ժամանակ ունեմ: Ձեր երիտասարդական ձեռնարկը – այն ոգևորութիւնը որ դնում էք գործի մէջ ինձ համակրելի է եւ առաջին անթիւ – երբ ժամանակ ունենամ – պիտի փորձեմ նոր բան տալ ձեզ:

Աւ[ետիս] Ահարոնեանին ն[ո]ւիրած եմ մի մեծ պօէմ<sup>45</sup>, որ դեռ չգիտեմ ուր պիտի տալեմ, դրանով արտայայտելով նրան իմ հիացումս ու այն բարեկամական զգացումներս որ կը տածեմ դէպի նրա անձը:

Կարող է պատահել – վստահ չեմ – որ մի երկու ամսից, կամ նոյնիսկ առաջ, Փարիզ գամ: Կ[ը] տեսն[ո]ւենք, կիսօտենք [sic]:

Մնամ ձեր

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԺԱ.<sup>46</sup>

Փարիզ 29 Օգոստոս 1929

Մեծայարգ եւ սիրելի

Պ[արոն] Կ[ոստան] Զարեան

Ստացայ ձեր նամակը:

Ձուարթնոցիս 6րդ թիւը<sup>47</sup> թէեւ որոշած էի Ահարոնեանի նուիրել բայց կը լսեմ թէ տօնակատարութիւնը աւելի ուշ պիտի կատարուի, հաւանաբար Դեկտ[եմբեր]ի սկիզբը<sup>48</sup> որ կը համապատասխանէ իմ 9րդ թիւիս, որով տակաւին ժամանակ ունիմ այդ մասին պատրաստուելու<sup>49</sup>:

Ձեզմէ այժմ սիրուն արձակ մը կը խնդրեմ: Կըսէք թէ օտար թերթերով զբաղած էք բայց օտարը միշտ օտար է, նախ մեզի՝ երիտասարդութեան եւ յետոյ ուրիշները:

5րդ թիւովս կը փակուի կէս շրջանը (տարին 10 թիւ) որով կուգեմ ուժեղ բովանդակութիւն տալ. ա՛րդ, անպայման այս տասը տասնեւերկու օրուան մէջ ինձի հասցուցէք «Զուարթնոց»ի 3 էջը զբաղող արձակ մը. մասնակցեցան նոյնպէս Թէքէեան եւ Ահարոն<sup>50</sup> քերթուածներով<sup>51</sup>. Օշականն ալ պիտի մասնակցի<sup>52</sup>. այժմ Ձեր աշխատակցութիւնն ալ կը խնդրեմ: Ժամանակի խնդիր մի ստեղծէք բանի որ վստահ գիտեմ թէ պատրաստ նիւթեր մը կունենաք: Ձեռագիրը ստանալուս՝ նախորդներու նման փոխարժէքը անմիջապէս կը հասցնեմ:

Դրկեցէք նաեւ լուսանկարնիդ. հոս ճարել դժուար է, շատ եմ զբաղուած. կրկին ետ կը ստանաք:

Մի ուշանաք:

Շատ սիրով՝



Յ.Գ.

Տեղական *Երեսան*<sup>53</sup>ի մեջ երեւցաւ, Ձեր [sic] դէմ, Հայաստանի երիտաւարդ գրողներէ կծու բաց նամակներ<sup>54</sup> «Անահիտ»ի<sup>55</sup> արթիւ որ Զօպանեանը<sup>56</sup> զիրենք արտատպելով ձեր քովիկն է նստեցուցեր<sup>57</sup>. «դաշնակ Զարեանի»<sup>58</sup>.

Հայաստանէն եկած *Նոր Ուղի* ունիւմ թիւ 4, 5, 6. հոս հասնելնուդ կուտամ եւ կը կարդար:

ՆՈՅՆ

ԺԲ.<sup>59</sup>

25-X-30

Calle Gen[eral] Chinotto, 11  
S[anta] Elena  
Venise

Յարգելի Պ[արոն] Պալուեան,

«Զ[ո]ւարթնոցի» մի համարը Փարիզ եղած ժամանակ<sup>60</sup> տեսայ – նրանից յետոյ ոչ մէկ հատ:

Կարող էի՞ք ինձ դրկել վերջին լոյս տեսած թիւերը:

Մնամ սիրով  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԺԳ.<sup>61</sup>

ԶՈՒԱՐԹՆՈՑ

Փարիզ 27 Հոկտ[եմբեր] 1930

Մեծայարգ

Տիար Կ[ոստան] Զարեան

Ստացայ Ձեր երկտողը: Այս օր իսկ փոստին յանձնեցի 8, 9, 10 թիւերը: 6-7 միացեալ թիւս եթէ չեմ սխալիր հոս եղած ատեննիդ ստացած էր ինձմէ անձնապէս:

Թերթը կը քալէ: Այժմ կը մտնեմ Բ. տարի եւ զայն կը վերածեմ ամսաթերթի:

Նախապէս, հոս, Ձեր հասցէն շատ փնտռեցի՝ բայց ոչ որ ունէր: Կուզէի նամակ գրել ու մանաւանդ դրկել օրը օրին «Զուարթնոց»:

Վերստին պիտի չուզէի՞ք աշխատակցիլ թերթիս. *Հայրենիք*ին շատ էք կաշեր, բայց իրապէս Ձեզ հասկցող եւ սիրողները «Զուարթնոց»ին մեջն են: Մեզի բոլորովին անտեսեցիք. հոս Սասունիներէն<sup>62</sup> լսեցի թէ վճարումես գոհ չէք մնացեր: Տուի այն՝ ինչ որ կրնայի, հետեւաբար Ձեր կողմէն ալ գոհողութիւն մը սպասելս աւելորդ պիտի ըլլար, քանի որ նիւթապաշտ դարու մը մեջ կապրինք: Բայց այն որ կը ճարէի մեծ ճիգով առաջ կու գար, յետոյ առաջին տարին կազմակերպման շրջան մըն էր, պետք չէր որ դժուարահաճ ըլլայիք: Օշական մէկ տարուայ ձեռագիրը<sup>63</sup> մէկ անգամէն դրկեց եւ ըսաւ. «Տո՛ւր այն՝ ինչ որ կրնաս»: Ես նիւթապաշտ տղայ մը չեմ.



եթէ հնարաւորութիւն ունենամ՝ նոյնիսկ եջին կուտամ 200 [ֆրանք], քանի որ արժանի էք աւելիի՝ն իսկ, դարձեալ Չօպանեանի պէս կողմնակի աղբիւրներ ալ չունիմ, ատոր հանդերձ եթէ չեմ սխալիր ձեզի եջին 25էն աւելի չտուաւ: Սա կէտն ալ թէ կուսակցութեան մը կեդրոնական հանդէսին<sup>64</sup> եւ բոլորովին անձանօթ երիտասարդի մը թերթին նիւթական տարողութիւնը նոյնը չեն կրնար ըլլալ:

Գիտեմ թէ ընթերցողներու թիւի համեմատութեամբ ալ կը մօտենաք աշխատակցելիք թերթերնուդ: Բայց ի՞նչ արժէք կը ներկայացնէ քանակը որակին առջեւ. եթէ «Հայրենիք»-է 2500 կը սպառի, անդին «Կալոօշ»ը<sup>65</sup> 4000, իսկ «Զուարթնոց»-ն ալ 700, բայց ես իմ թիւս գերադաս կը համարեմ բոլորէն՝ քանի որ իմ ամէն մէկ բաժանորդս ինք իր կողմէ է արձանագրուած, անկիւնները չի մնար ու կը կարդացուի. կը կարդացուի այս թերթին աշխատակիցներուն ամբողջութեան եւ ուղղութեան համակիր երիտասարդութեան մը կողմէ:

Բ. տարուայ Ա. թիւիս պիտի ուզէի՞ք արձակով մը մասնակցիլ. Տրամադրեմ 7-8 էջ եւ իւրաքանչիւրին տամ 40 ֆրանք, փոխարժէքը թերթը հրապարակ ելած օրը փոստը յանձնելու պայմանով<sup>66</sup>:

Բ. տարուայ Գ. թիւով կուզեմ Ինտրայի<sup>67</sup> գրականութիւնը վերաբարձել, անշուշտ կարդացած էք իր «Ներաշխարհ»ը<sup>68</sup>: Կը մասնակցի՞ք այդ թիւին: Գոհ կը մնամ<sup>69</sup>:

Եթէ այս նոր ելլելիք թիւին պիտի տաք՝ հասցուցէք զայն մինչեւ 15 Նոյեմբեր, ու նախ քան այդ երկտողով իմացուցէք մտադրութիւննիդ որ էջ պահեմ:

Փարիզ չէք գա՞ր այս տարի:

Խորին յարգանքներով եւ սիրով

Հ. ԲԱԼՈՒԵԱՆ

ԺԴ.<sup>70</sup>

1-XI-30

Վենետիկ

Սիրելի Պ[արոն] Պալուեան,

«Զուարթնոցի» գեղեցիկ թիւերը ստացայ՝ շատ շնորհակալ եմ: Նաեւ ձեր նամակը, որ կարդացի զարմանքով: Ինչ որ գրում էք պարզապէս սրճարանի ըսի ըսաւներ են. որոնցից լաւ է որ հայ գրական միջավայրը միանգամ ընդմիջտ ազատագր[ու]ի: Ես էլ շատ բան լսեցի Փարիզ եղած ժամանակ, բայց արհամար[ի]անքով մոռացայ:

Եթէ ձեր հանդէսին չեմ աշխատակցում, ինչպէս նաեւ ուրիշ հանդէսներին, պարզապէս նրա համար է, որ արտադրածի[ց]ս աւելի ժամանակ չունեմ արտադրելու ու նոյն «Հայրենիքին»՝ չնայած պայմանագրութեանս ահա երկու ամիս է որ բան չեմ դրկած:



Վարձատրութեան մասին լաւ է որ իմանաք – ապրում եմ իմ գրչին վաստակով, ոչ մէկ կուսակցութիւնից, ոչ մէկ պետութիւնից եւ ոչ մէկ կազմակերպութիւնից նպաստ չեմ ստանում, ինչպէս ուրիշները. մտքիս եւ համոզումներիս անկախութեան շուրջը երկաթէ պատնէշը պահելով հանդերձ՝ ծախում եմ ձեռագիրս պարոնայք հրատարակիչներին, որոնք ամենքն էլ գործ են անում եւ մեր աշխատակցութեան շնորհիւ վաստակում: Այդ ամենը այնքան պարզ է որ աւելորդ է այդ մասին խօսիլ:

Ուստի՝ չնայած դէպի ձեր գեղեցիկ ձեռնարկին ունեցած համակրանքիս եւ չնայած նիւթականի շուրջը ոլոր(ո)ւող ձեր փաստաբանական ճանին՝ աշխատակցութեանս սակը չեմ կարող պակսեցնել: Որոշուած էր էջը 50 ֆր[անք], այդպէս էլ կ[ը] մնայ:

Եթէ այդ պայմանները ընդունելի են ձեզ համար՝ եւ նաեւ ա՛յն որ գր[ո]ւածքներիս մէջ ոչ մէկ բառ պիտի փոփոխուի՝ կարող եմ Դեկտեմբերի մ[է]կին՝ եւ ոչ առաջ՝ մի քանի էջ դրկել ձեզ եւ առհասարակ մերթ ընդ մերթ աշխատակցել:

Թերթին տպագրական ձեւը, ճաշակը եւ տոն-ը<sup>71</sup> շատ սիրեցի. միայն թէ ո՞ր են բոլոր այն երիտասարդները որոնց մասին այնքան գրում է եւ որոնք մեջտեղ չկան: Ձեր աշխատակիցների մեծ մասը նրանք են, որոնք արդէն հին էին երբ 1910-ին առաջին անգամ Պոլիս եկայ<sup>72</sup>: Դրանով չեմ ուզում ասել որ գրական(ութեան) մէջ հին եւ նոր կայ՝ յիմա՛ր բառեր, այլ պարզապէս ուզում եմ իմանալ ո՞ր են այդ նոր տաղանդները որոնց նոր խօսքը պէտք էր որ յեղափոխ[է]ր ոչ միայն մեր արուեստը այլ նաեւ փոշի-ներով ծածկուած հայ մտայնութիւնը:

Զգիտեմ այս տարի Փարիզ պիտի կարողանա՞մ գալ. խօսք կայ այդ մասին բայց կարող է լինել որ չգամ...

«Տատր[ագումի] Հարսի» մասին գրողը<sup>73</sup> դո՞ւք էք, թէ այն պարոնը որ գրել էր նաեւ «Յուսաբերում»<sup>74</sup>: Լաւ է, լուրջ եւ ժուժկալ:

Մնամ սիրով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Տեղեկութեան համար –

Վիեն[ն]այի Մխիթ[արեան] տպարանում տպւում է իմ «Երեք երգեր ասելու համար վիշտը երկրի եւ վիշտը երկնքների»<sup>75</sup> խորհուրդներիս հայերէն բնագիրը, (15 տարի առաջ գր[ո]ւած)<sup>76</sup>: 300 օրինակ. շատ շքեղ հրատարակութեամբ, թ[ո]ւագր[ո]ւած: Նրանցից 100 օր[ինակ] միայն պիտի ծախուի Եւրոպայում 75 ֆր[անք] հատը: Եթէ այդ մասին յայտարարեիք ձեր հանդէտում շատ շնորհակալ պիտի լինեմ:



Մեծայարգ

Տիար Կ[ոստան] Զարեան

Ժամանակին ստացեր եմ՝ Ձեր Դեկտ[եմբեր] 1<sup>78</sup> թուակիր նամակը։ Անմիջապես չկրցայ պատասխանել քանի որ ինձի համար ստեղծուած էր դժուարին կացութիւն մը։ Ֆրանս[ական] կառավարութիւնը այդ օրերուն հրատարակեց նոր օրէնք մը. այն ամէն օտար թերթերը եւ պարբերականները որոնք քանի մը թիւ հրատարակուելէ վերջ կանգ կ'առնեն, (իւրաքանչիւր նոր տարիի առթիւ) ստիպուած են 7000 ֆրանք տուգանք տալ։ Կերելի այս կարգադրութիւնը անոր համար՝ որ կարգ մը հրատարակիչներ բաժնեգին հաւաքելով կողոպուտի նոր միջոց մը ստեղծած են։ Այդ օրերուն ես ալ կը մտնէի իմ երկրորդ տարեշրջանս եւ անորոշ էր թէ պիտի կարենայի՞ ունենալ իմ նախկին բաժանորդներս։ Ստուգման այս աշխատանքը ինձմէ ժամանակ խլեց։ Ահա այս պատճառաւ զգուշացայ ձեզմէ յօդուած վերցնել, որպէսզի Ձեզ ժամավաճառութեան ենթարկած չըլլամ։

Այժմ դրութիւնս որոշ է եւ պիտի կրնամ երկրորդ տարիս ալ կանոնաւոր կերպով շարունակել։ Արդէն Բ. տարուան Ա. թիւիս տպագրութիւնը աւարտած՝ քանի մը օրէն փոստին կը յանձնեմ զանոնք։ Կափարիչին վրայ գետեղեցի ձեր հրատարակելիք գիրքին յայտարարութիւնը։

Յաջորդ թիւս լոյս պիտի տեսնէ գոյգ թիւ եւ 80 էջ (2-3 թիւ միացեալ)<sup>79</sup>։ Կուգէի ք, կամ հնարաւորութիւն ունէի՞ք այդ թիւիս մասնակցելու։ Առաջարկութիւննիդ նկատի առած եմ եւ պատրաստ եմ էջը 50 ֆրանքէն վճարել։ Կը խօստանամ [sic] նոյնպէս ոչ մէկ կրճատում կատարել։

Ձեռագիրը ստանալէս շաբաթ մը վերջ կը դրկեմ փոխարժէքը։ Գոհ կը մնամ եթէ դրկէք արուեստի շուրջ խորհրդածութիւններ, այնպէս ինչպէս ժամանակ մը *Մեհեանի*<sup>80</sup> մէջ կը կատարէիք։ Եթէ կուգէք ներկայացուցէք եւրոպական արդի որեւէ գրական կամ գեղարուեստական հոսանքի մը վարդապետութիւնը, անշուշտ Ձեր նախասիրածը, այն՝ որ արուեստնուդ հեռաւոր իմաստով մը կը մօտենայ. ասով ազատած կըլլաք հաւաքողի ճնշիչ դրութենէն։

Եթէ տրամադիր էք մասնակցիլ, հասցուցէք Ձեր յօդուածը մինչեւ Մարտի 10ը, անշուշտ նախապէս երկտողով մը ճշդելով աշխատակցութիւննիդ տեսակը եւ գրաւելիք էջերուն չափը, որպէս զի ատոր համեմատ պարապ էջ ձգեմ ինքնագրութիւններու կամ գիրքերու-գաղափարներու բաժնին մէջ։

Դիտողութիւն կընէք թէ *Չուարթնը* կը լեցնեն առ հասարակ հիները. կերելի կակնարկէք Թէքեանի, Օշականի, Բահալեանի<sup>81</sup>, Ահարոնի եւ Թաթուլի<sup>82</sup> ստորագրութիւններուն։ Բայց ատոնցմէ մէկն ու



մէկը իւրաքանչիւր թիւիս մէջ հազիւ քանի մը էջ կը գրաւէ, մնացեալը ամբողջութեամբ կը լեցնեն նորերը, ինչպէս Մարաֆեան, Շահան-Շահնուր<sup>83</sup>, Նարդունի, Որբունի<sup>84</sup>, Այվազեան, Վեմունի, Ոստանիկ եւ այլն եւ այլն:

Եթէ աշխատակցիք՝ դրկեցէք ձեր մէկ նոր լուսանկարը: Սպասելով պատասխանի՝ յարգանքներով՝

Հ. ԲԱԼՈՒԵԱՆ<sup>85</sup>

ԺԶ.<sup>86</sup>

17-2-31

Վենետիկ

Յարգելի Պ[արոն] Պալուեան -

Լաւ. մինչեւ Մարտի 10-ը կ[ը] դրկեմ ձեզ մի շարք խորհրդածութիւններ արուեստի եւ փիլիսոփայութեան մասին, միշտ «Նաւատումար» ան[ո]ւան տակ: Վաղուց մտադիր էի երկար յօդուածաշարքով պարզել տարիներից ի վեր մտազբաղեցնող մտքերը եւ վեր ածել ամբողջացած մի տեսականի, բայց դժբախտաբար ձեռքիս տակ ունեցած ուրիշ աշխատութիւնները միանգամայն արգիլում են ինձ այդպիսի դժ[ո]ւարին գործ առաջ բերելու: Ուստի կմնայ [sic]՝ ստանձին խորհրդածութիւնների եւ մտածումների միջոցով գոնէ ուրուագծել մօտաւորապէս այն ինչ որ կազմում է՝ եւ իմ ուշադիր ընթերցողներս մասամբ պէտք էին այդ նշմարել իմ բոլոր գր[ո]ւածքներիս մէջ իմ աշխարհահայ[ե]ացքս:

Ինչպէս տեսնում էք այն ինչ որ պիտի ձեզ դրկեմ ուսումնասիրութիւն չէ՝ այդ շրջանը վաղուց անցած է ինձ համար՝ այլ գուտ ստեղծագործական աշխատանք, որը յուսամ նպաստի ոչ այլեւս մեր որոնումների շրջանին այլ ն[ո]ւաճումների:

Սիրով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԺԷ.<sup>87</sup>

8-3-31

Յարգելի Պ[արոն] Պալուեան,

Ձեր ուզած «Նաւատումարի» առաջի մասը դրկում եմ ձեզ այստեղից, Լօկարնոյից, ուր եկել եմ դասախօսութեան համար, միւս մասերը կ[ը] դրկեմ ձեզ յաջորդաբար: Կարծում եմ, շօշափած հարցերս այժմեական են եւ անհրաժեշտ ու կ[ը] գտնեն այդ հարցերով հետաքրքր[ու]ող մի քանի մարդիկ<sup>88</sup>:

Դրկում եմ նաեւ, հօլլանդացի Վան Մէլսի<sup>89</sup> նկարից լուսանկար[ո]ւած իմ պատկերս. եթէ լաւ է տպեցէք, եթէ ոչ թողէք: Այս բոպէիս ուրիշ լուսանկար չունեմ:

Գրած էի Վենետիկ<sup>90</sup> որպէս զի «Երեք երգերից» մի օրինակ ձեզ դրկեն. յուսամ ստացել էք: Շնորհակալ եմ յայտարարութեան համար:



Գրեցէք Վենետիկի հասցեով:

Մնամ ձեր  
Կ. ՋԱՐԵԱՆ

Յաջորդը կորկեմ [sic] ճիշտ մի ամիս յետոյ: Արդեօ՞ք աւելի երկար ե-  
ղաւ քան տեղ ունէր – գրեցէք այդ մասին:

ԺԹ.<sup>91</sup>

Փարիզ[,] 9 Մարտ 1931

Մեծայարգ եւ սիրելի

Տիար Կ[ոստան] Ջարեան

Այսօր ստացայ «Նաւատումար»ի Ա. շարքը: Մէկ շունչով կարդացի  
զայն, ճիշդ ուզածս: Լաւ էր ըրած այդպէս նիւթերնիդ լայն յատակագիծի  
մը վրայ գետեղելով: Կարող ենք 5-6 թիւ շարունակել եւ այսպէսով պարզ  
յօդուածի մը սահմանէն դուրս ելլելով՝ կ'առնէ աշխատութեան մը ձեւը:

Նկարնիդ սիրուն է, պիտի հրատարակեմ զայն, նոյնպէս «Նաւատո-  
մար»նիդ ալ պիտի հրատարակեմ ամբողջութեամբ<sup>92</sup>: Քանի մը օրէն զայն  
կը յանձնեմ տպարան, էջերը կապուելուն՝ առանց սպասելու լոյս տեսնե-  
լուն՝ դրամնիդ կը դրկեմ:

Չեմ ստացած «Երեք երգեր» նոր հատորնիդ. չեմ գիտեր թէ Վենետիկ  
որո՞ւ էր գրած որ ինծի օրինակ մը դրկէ: Ձեզ ձանձրոյթ, դարձեալ գրեցէք  
որ շուտով դրկուի որպէս զի այս թիւին իսկ գրախօսենք:

Այս օր *Գրական դիրքերումի*<sup>93</sup> նոր թիւը ստացայ, Նորենց<sup>94</sup> «Տատրա-  
գումի հարս»ը կը գրախօսէ<sup>95</sup>, աւելի ճիշդ՝ կը հայիոյէ: Ողորմելի յօդուած է,  
չարժեր իսկ կարդալ: Սա երկու շաբաթուայ ընթացքին ինձմէ կը ստանաք  
ապահովագրուած նամակ: Կը կրկնեմ[ ] գիրքերնիդ շուտով դրկել տուէր:

Յարգանքներով  
Հ. ԲԱԼՈՒԵԱՆ

Ի.<sup>96</sup>

Փարիզ, 21 Ապրիլ 1931

Յարգելի եւ սիրելի

Պ[արոն] Կ[ոստան] Ջարեան

Նախապէս շնորհակալութեամբ ստացայ Ձեր վերջին հատորը. Գեղե-  
ցիկ է թէ բովանդակութեամբ եւ թէ տպագրութեամբ<sup>97</sup>: Մեծ ուրախու-  
թեամբ պիտի արտայայտուիմ «Չուարթնոց»ի յառաջիկայ թիւին մէջ այս  
ձեր նոր գործին առթիւ<sup>98</sup>:

Այս օր ստացայ 20<sup>99</sup> թուակիր երկտողնիդ, մտադրութիւնս մի՛ շտ շա-  
րունակել է բայց այս վերջերս մուտքը կը կաղայ, *crise*<sup>100</sup> ազդած է թերթիս  
վրայ: Յաջորդ թիւս գոյգ կը տպագրուի, 2-3 միացեալ եւ կը յուսամ քանի  
մը շաբաթէն զայն հրապարակ հանել:

Ձեր յօդուածին որպէս կանխավճառ [sic] քանի մը օրէն (այս օր Երեք-  
շաբթի՝ ուրեմն Շաբաթ օրը) մաս մը դրամ պիտի դրկեմ, իսկ ամբողջու-



թինն ալ՝ թերթս հրապարակ ելած օրը: Կուգէի աւելի կանուխ դրկել, բայց ինչպէս ըսի շատ դժուարութեամբ եւ կաթիլ կաթիլ կը հաւաքուի դրամ: Ուրեմն Շաքաթ օրը ապահովագրուած փոստին կը յանձնեմ:

Պէյրութէն շատ գրասէր եւ ազնիւ երիտասարդ մը<sup>101</sup> կը փափաքի Ձեր վերջին հատորէն օրինակ մը ունենալ, միայն թէ ուսանող տղայ է. կրնա՞ք իրեն զեղջ մը ընել: Այս նամակս ստանալնուդ օրինակ մը դրկեցէք իրեն:

Հասցէն.-

Sarkis Abdalian

Brummana British High School

Brumman[a]

(Libanon) [sic]

Իրեն երկտող մըն ալ դրկելով յիշեցուցէք թէ ի՛նձ պիտի դրկէ: Վստահելի տղայ է. դրամը կը դրկէ անմիջապէս, նոյնիսկ եթէ ուշացնէ, ես հոսկէ ձեզի կը վճարեմ: Մի մոռնաք զեղջ մը ընել, մանաւանդ Սուրիա<sup>102</sup> աղքատ ալ երկիր է:

Ձեր Նուարդիկը<sup>103</sup> ինձմէ նամակադրոշմ էր ուզած, ներփակ կը գետնդէմ մաս մը: Շաքաթի նամակովս դարձեալ կը դրկեմ:

Հոս երիտասարդներ *Մենք*<sup>104</sup> անունով թերթ կը հանեն<sup>105</sup>: Ա. թիւով Ձեր վրայ տգեղ յարձակումներ են կատարած<sup>106</sup> (Վազգէն Շուշանեան)<sup>107</sup>: Հայրենիքի մէջ վերջերս ստորագրուած արձակնուդ մէջ Փարիզի սրճարաններու նորերուն հասցէին դրկած «էշու նայումքներ, Սամաթիոյ գեղագիտութիւն»ը զիրենք շատ է կատղեցուցեր<sup>108</sup>: «Չուարթնոց»ին ալ բաց նամակ մը դրկեցին որ մերժեցի հրատարակել: Իրենց ըսի որ, քանի՜ Չարեան կը մնայ մեր թերթին բնակիչ մը, անիմաստ է այդ տողերը մեզի վերագրել: Մերժումս զիրենք ալ աւելի գրգռեց եւ գացին ազատ թերթ մը հիմնեցին: Չեն դիմանար, մէկ թիւ կը հանեն ու կը նստին: Նարդունին ալ թերթերու մէջ անտեղի կերպով Ձեզ դէմ նիզակ ճօճեց, վստահ եմ թէ որեւէ առթիւ իրենց չէք պատասխաներ, եւ ասիկա արդէն լաւագոյնն է: Այս վէճին *Չուարթնոց*ի մէջ բնաւ պիտի չանդրադառնամ: Ինչպէս ըսի, իրենց բաց նամակը ետ դրկեցի: Ալ աւելին: Նախ Ձեր այս *Նաւատումարը* շատ գեղեցիկ [է], հետեւաբար արժանի՝ Ա. էջը գրաւելու, յետոյ այս ճրճոցին լոճեա[յ]ն պատասխան մըն ալ տուած ըլլալու համար, 2-3 միացեալ թիւս<sup>109</sup> ձեզմով բացի, գետնդեցի մեծադիր նկարնիդ եւ *քիշէի* վերածուած ստորագրութիւննիդ: *Մենք*ի մէջ հետեւեալ տիմար դիտողութիւնն են կատարած թէ «Չարեան ապրե՛ք է հայդուկային կեանքը որ կը գրէ Տատրագումի հարսը», եւ ուրիշ յիմարութիւններ<sup>110</sup>:

«Գրական դիքքերում»ի 5րդ տարուան Ա. թիւին մէջ ալ Նորենց կը յարձակի ձեր վրայ: Կարդացի՞ք, դրկե՛մ: Զօպանեանի դիտողութիւնները կրկնած են: Օրինակ[՝] Զօպանեան Ձեր մէկ շատ զմայելի տողը որպէս անիմաստ կը ներկայացներ:

«Դաշտը՝ ձեռքում ոսկէ մի պնակ՝ տենդահար ման է գալիս»<sup>111</sup>:



Նոյն շոշորթութիւնը կրնէ Նորենց<sup>112</sup>:

Ապտալեանի<sup>113</sup> գիրքը դրկեցէք:

Յարգանքներով եւ սիրով՝

Հ. ԲԱԼՈՒԵԱՆ

Յ.Գ.- Ասկէ յետոյ Ձեր թղթակցութիւնները կատարեցէք մի շտ տանս հասցեով.

Rue l'Aqueduc No. 1

Paris (10)

ԲԱ.<sup>114</sup>

8-5-31

Վենետիկ

Սիրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Ձեր վերջին նամակին չկարողացայ անմիջապէս պատասխանել, որովհետեւ մեկնեցայ Միլան ուր դասախօսեցի եւ մասնակցեցի Ուսանողական Միութեան եւ հայ գաղութի սարքած սիրալիր ընդունելիութեան [sic]<sup>115</sup>: Այսօր միայն վերադարձայ:

Այն ինչ որ պատմում էք «Մենք»-երի մասին ինձ համար նորութիւն է: Հայ լրագիրները չեմ կարդում եւ տեղեկութիւն չունեմ: Ես, Մէն Միշելին<sup>116</sup> ակնարկելու ժամանակ բնաւ աչքի առաջ չունեի այն անձնատրութիւններին որոնք իրենց վիրաւոր[ո]ւած են զգացել, բայց եթէ այդպէս են զգացել ուրեմն իրենք են: Ասեմ, որ այն անունները որ տալիս էք, ինձ համար, գրականութեան մէջ ոչ մի նշանակութիւն չունեցող մարդիկ են, որոնք հազար [ու] մի առիթներ են փնտռում իրենց փոքրիկ անձնատրութիւններին կարեւորութիւն ընծայելու համար: Գրական մոծակների այդ աշխարհը ինձ ծանօթ է 22-ից ի վեր, երբ Պոլսում հրատարակեցի «Օրերի Պսակը»<sup>117</sup>, տգիտութեամբ, նախանձով եւ չարութեամբ լեց[ո]ւած ծերեր են, որոնք իրենց երիտասարդ են ան[ո]ւանում եւ հայ գրականութեան վնասից զատ ուրիշ բան չեն տ[ո]ւած:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի քննադատներին ասեմ միանգամայն ընդմիջտ ա[յ]սքանք. երբ երկրից մեկնում էի ինձ մօտ եկան մի երկու գրագ[ե]տ բարեկամներ եւ յայտնեցին [հ]ետեւեալը. «Գիտենք որ արտասահմանում պիտի գրես այն ինչ որ պիտի գրէինք մենք եթէ կարողանայինք ապրել այնտեղ, ու գիտես լաւ, որ մեզ պիտի ստիպեն քեզ դէմ արտայայտ[ո]ւել. մեր պայմանները քեզ լաւ ծանօթ են, ուստի պէտք չէ վշտանաւս այլ ներես»<sup>118</sup>:

Ահա ինչու ինչ որ էլ գրեն այնտեղ, երբեք չպիտի պատասխանեմ:

Գալով ձեր բարեկամին «Երեք երգերի» մի օրինակը գեղջով դրկելի [sic] հարցին, ուրախութեամբ այդ պիտի անեմ, թէպէտ ծախելու հարցը ամբողջովին լք[ո]ւած է Վիեննայի Միսիթարեան հայրերին եւ ես ինքս միայն մի երկու-երեք օրինակներ ունեմ: Երբ նոր հասցէն ինձ տաք՝ կ[ը]



դրկեմ եւ նա թող վճարի ինչ որ կարող է: Եթէ անելի օրինակներ ինձ տրամադրած լինէին ձրի իսկ կ[ը] տայի, բայց ծախսերը շատ մեծ եղած են եւ ես ինքս եթէ սրանից յետոյ գիրք ուզեմ պիտի վճարեմ:

Յուսամ այս ամսի վերջը «Զ[ո]ւարթնոցը» լոյս կ[ը] տեսնի: Միլանում բաւականի պրօպագանդ<sup>119</sup> արի ձեզ համար:

Ն[ո]ւարդիկը խնդրում է ինձ յայտնել ձեզ իր շնորհակալութիւնները փուլերի<sup>120</sup> համար:

Մնամ ձեր

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Եթէ հայ թերթերում «Երեք երգ[երի]» մասին որեւէ արտայայտութիւններ եղած լինեն խնդրում եմ դրկէք ինձ: Մինչեւ հիմա միայն «Պայքարը»<sup>121</sup> տեսայ<sup>122</sup>:

ԻԲ.<sup>123</sup>

20-6-31

Վենետիկ

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Եթէ «Զ[ո]ւարթնոցը» որեւէ պատճառով՝ ցաւալի՝ լոյս չպիտի տեսնի կամ շատ պիտի ուշանայ կարող չէի՞ք իմ «Նաւատոմարս» ետ դրկել ինձ, որպէս զի ուրիշ տեղ հրատարակեմ: Երեք ամսից անելի եղաւ որ դրկած եմ եւ այնպիսի հարցեր են որոնց շուրջը պիտի ուզէի հրապարակով արտայայտ[ո]ւել այժմ:

Եթէ մի օր «Զ[ո]ւարթնոցը» նորից որոշէք լոյս ընծայել, ես ձեզ կ[ը] դրկեմ ուրիշ 2 մի յօդ[ո]ւած:

Ի՞նչ եղաւ: Նիւթական դժ[ո]ւարութիւններ ունեցա՞ք:

Մնամ սիրով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԻԳ.<sup>124</sup>

31-7-31

Յարգելի Պ[արոն] Պալուեան,

«Զ[ո]ւարթնոցի» վերջին թիւը<sup>125</sup> ստացայ այստեղ, Կօմ[ոյ]ի լճի ափերին եւ շատ ուրախացայ որ նորից պիտի կարողանաք շարունակել ձեր գեղեցիկ հրատարակութիւնը:

Ձեռքիս տակ ունեցած աշխատանքը ստիպ[ո]ւած մի կողմ դրի եւ սկսեցի «Նաւատոմար[ի]» շարունակութիւնը: Մի քանի օրից՝ երկուշաբթի կամ երեքշաբթի օրը կ[ը] դրկեմ ձեզ ուզածը 4 էջը<sup>126</sup>: Տեղ պահեցէք:

Առայժմ գրեցէք Վենետիկի հասցեով, թէեւ ձմեռը մտադիր եմ ընտանիքով անցնել Միլան:

Մնամ ձեր

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Գրեցէք ինձ այս հասցեով –



C. Z.  
Casa Palmira  
Torno  
(Lago di Como)

ԻԴ. <sup>127</sup>

27-9-31

Via Gran Sasso, 31  
Milano

Միրելի Պալուեան,

Նորից ի՞նչ պատահեց... «Զ[ո]ւարթնոցի» վերջին թիւը չստացայ. Արդեօ՞ղ՝ թ դժ[ո]ւարութիւնների հանդիպեցիք: Քաջութիւն. աշխատեցէք ամէն գնով առաջ լինել: Մեղք է այդքան լաւ սկսած գործը դադրի:

Մնամ սիրով  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Monsieur  
H. Palouian  
Boite Postale, No. 50  
Paris (Xe)  
ԻԵ. <sup>128</sup>

15-6-37

c/o Cook & Son  
Vienne  
Autriche

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Վերջերս իմացայ որ ձեր հրատարակած տարեգրքում<sup>129</sup> արտատպած էք նաեւ իմ մէկ գր[ո]ւածքս<sup>130</sup>: Ո՞րք՝ չգիտեմ<sup>131</sup>: Կարելի՞ է ձեզանից խնդրել որ գոնէ ձեր հրատարակութիւնից մի օրինակ դրկէք ինձ: Երեւի հասցէս չէք ունեցել, որպէս զի այդ կարողանաք անել ամիսներ առաջ:

Ի՞նչ էք անում եւ ի՞նչ են ձեր ծրագիրները: Ինչո՞ւ ամսաթերթը դադրեցրիք:

Գրեցէք:

Մնամ սիրով  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԻԶ. <sup>132</sup>

26-6-37

c/o Cook and Son  
Վիեննա

Միրելի Պարոն Բալուեան,

Շնորհակալ եմ ձեր դրկած «Զ[ո]ւարթնոցի» համար, որի տպագրական զգեստաւորումը ինչպէս միշտ գեղեցիկ է եւ ներքնապէս էլ լեփ լեցուն: Ահա քանի տարի է «Հայրենիքից» դուրս ուրիշ հայ հրատարակութիւններ չէի տեսել եւ ձեր տարեգիրքը թղթատեցի որոշ հետաքրքրութիւ-



նով: Գրած էիք ինձ, որ ուզում էք իմ անկեղծ կարծիքս իմանալ եւ ես էլ ասեմ ձեզ, որ ինձ այնպէս թ[ո]ւեց որ մի քսան տարի յետ եմ թռել եւ գտնում եմ Պոլսոյ նախապատերազմական այն շրջանում, երբ գրական երիտասարդութիւնը թեթեւ գեղագիտական հարցեր էր մշակում եւ հեռ[ո]ւից մօտեցող ահաւոր փոթորիկը չ[է]ր կարողանում կամ չ[է]ր ուզում նախատեսել: Տեսնում եմ այդ երիտասարդութիւնը՝ այլեւս մ[ո]րութաւոր եւ փորաւոր ցր[ո]ւել է աշխարհիս չորս կողմը եւ, չնայած հսկայական փոփոխութիւններին, մտայնութեամբ մնացել է նոյնը, այսինքն մանուկ:

Անշուշտ այդ ձեր մեղքը չէ. տպում էք այն ինչ որ գտնում էք: Բայց ի՞նչ մտածել այդ ազգի մասին, որի մէկ մասը ճնշւում է մոսկովեան ենթամարդկանց նախնամտութեան բռնակալութեան տակ, իսկ միւս մասը ճիգ է անում ուրիշների նմանութեամբ գեղեցկօրէն մեռնել: Տխուր բան է այդ մասին մտածել եւ մանաւանդ այդ մասին գրել: Մի ազգ որ չի կարողանում ստեղծագործել մի ուժեղ ըն[տ]րանի՝ ինքնուրոյն լինելու եւ մտածելու կերպով, ազգ է որ բան չունի ասելիք եւ կուլտուրապէս անգոյ է: Իսկ եթէ կուլտուրապէս անգոյ է՝ անգոյ է առհասարակ:

Երկայն պատմութիւն է այդ մասին գրել...

Գովելի է Զրաքեանի<sup>133</sup> շուրջը ձեր ստեղծած հետաքրքրութիւնը<sup>134</sup>: Պատերազմից յետոյ, ի միջի այլոց, ես առաջինը եղայ, որ «Անցորդում» կամ «Արեւմուտքում»<sup>135</sup>, չեմ յիշում, նրա մասին գրեցի<sup>136</sup>: Այն տարիներին երբ նրա անունը տալը գրեթէ ոճիո [sic] էր: Ուրախ եմ որ այսօր մարդիկ փոխել են իրենց գաղափարները եւ նրա մասին գրում են մեղայ գալով, թէպէտ իրենց բուն նպատակը Զրաքեանը չի՝ այլ տեղական այն ազգայնամոլութիւնը որից վանք եւ վարդապետ է հոտում եւ որը յդի չէ ոչ մի ապագայով:

Ուզում էք որ տարեգրքի Բ. հատորի համար ձեզ դրկեմ «Նաւատոմարի» շարունակութիւնը: Ճիշտը ասեմ, այդ «Նաւատոմարների» մասին չեմ իսկ յիշում եւ չեմ մտաբերում ինչ ծրագրով սկս[ո]ւած էին եւ ուր պիտի գնային: Այդ պարագաներում շարունակելը ինձ համար դժ[ո]ւար է, մանաւանդ որ, երեւի, շատ բաներում գաղափարներս փոխել եմ: Ուստի եթէ դրկեմ – ինչ որ պիտի աշխատեմ անել, չնայած ձեռքիս տակ ունեցած ուրիշ աշխատութիւններին, որ ստիպ[ո]ւած եմ վերջացնել, եւ հիւանդ վիճակիս – այդ պիտի լինի բոլորովին նոր բան, թէպէտ եւ գրականօրէն նոյն ժանրին պատկանող: Տեսնենք: Ինչ վերաբերում է վարձատրութեան, կարծում եմ էջով հաշ[ո]ւելը սխալ է եւ նոյնիսկ անարդար: Եթէ էջով հաշ[ո]ւենք այն ժամանակ պէտք է նաեւ որոշենք՝ գրերի, էջերի մեծութիւնը եւ այլն: Պէտք է վարժութիւն անել վճարել գր[ո]ւածքը եւ ոչ երկայնութիւնը:

Իսկ թերթի ձեւով ձեր հրատարակած ամսագրից մի հատ դրկեցէք, որպէսզի տեսնեմ ինչ է նրա ուղղութիւնը եւ ըստ այնմ որոշում տամ<sup>137</sup>:



Ուրիշ մի խնդիրք. իմ հասցեն ոչ ոքի մի տաք եւ թող ինձ զանազան շրջաբերականներ չդրկեն:

Մնամ սիրով  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԻԷ.<sup>138</sup>

8-X-37  
8, Via Arezzo  
Roma

Միրելի Պ[արոն] Բալուեան,

Ձեր նամակը եւ պարբերականը եկան ինձ հասան երկայն պտոյտներից յետոյ, ստացայ չափազանց ուշ: Հարցը նրանումն է որ այս բոլէիս շատ եւ շատ զբաղ[ո]ւած եմ, իտալական հրատարակիչի հետ պայմանադրութիւններս կատարած չլինելով, հիմա կոկորդիցս բռնել է եւ ստիպել աշխատելու:

Վախում եմ այս պատմութիւնը երկար տեւի: Ահա երկու ամիս է «Հայրենիքին» իսկ ոչինչ չկարողացայ դրկել: Պէտք է ներողամիտ լինեք եւ սպասեք:

Ձեր ամսաթերթը շատ սիրեցի եւ ուրախութեամբ է որ ապագային պիտի աշխատակցեմ<sup>139</sup>:

Պ[արոն] Վրացեանին<sup>140</sup> մօտ ասում էք նամակներ ունեմ. բարի եղէք[՝] տ[ո]ւեք նրան Հոռմի հասցէս եւ թող դրկի այստեղ:

Ձերմ բարեւներս Օշականին<sup>141</sup> եւ ձեզ:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԻԸ.<sup>142</sup>

[1937]<sup>143</sup>

Միրելի Բալուեան,

Ձեր բացիկը ստացայ այստեղ՝ Ասկոնայում ուր եկել եմ աշխատելու: Ուշ մնացի եւ յատուկ այս տողերը գրեցի որպէսզի ձեր հրատարակութեան աջակցած լինեմ: Ինձ կարող էք գրել նաեւ այստեղի հասցէով, ուր պիտի բաւական երկայն ժամանակ մնամ, - C. Z. - Ascona (Cant[on] Ticino) Suisse.

Դժբախտաբար նոր լուսանկար չունեմ ձեզ դրկելու համար. գրած եմ Ամերիկա, եթէ ստանամ կ[ը] դրկեմ:

Ողջ եղէք  
Կ. Զ.

ԻԹ.<sup>144</sup>

10-XII-37  
Ասկոնա

Միրելի Հ[րանդ] Բալուեան,



«Զ[ո]ւարթն[ոցի]» վերջին թիւը չեմ ստացել: Լաւ կ[ը] լին[ե]ր որ, առ-  
հասարակ, մէկը դրկէիք այստեղ եւ միւսը՝ եթէ կարելի է Հոռմ՝ քնտանի-  
քիս: Տարեգրքի համար կ[ը] մտածեմ:

Սիրով ձեր  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Լ.<sup>145</sup>

10-2-38

Ասկոնա

Ի՞նչ եղաւ «Զ[ո]ւարթնոցը»:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԼԱ.<sup>146</sup>

4-3-38

Ասկոնա

Սիրելի Պ[արոն] Բալուեան,

Ահաւասիկ քիչ էջեր «Զ[ո]ւարթնոցի» տարեգրքի համար<sup>147</sup>: Ուզում  
էի աւելի մի երկար բան դրկել, բայց անկարելի եղաւ. զբաղ[ո]ւած եմ կա-  
րետոր մի աշխատութիւնով եւ դժ[ո]ւար է թողնել եւ ուրիշ բան գրել: Աւելի  
ուշ, երբ բեռս թեթեւանայ, պիտի աշխատեմ ամսաթերթին եւս մի բան  
դրկել:

Ներփակ պիտի գտնէք քանդակ[ո]ւած գլխիս լուսանկարը: Այս գործի  
հեղինակն է աղջիկս, Նուարդ Զարեանը, Հոռմայ Ար[ո]ւեստից Ակադեմ-  
իայի ուսանողուհի: Դժ[ո]ւար է ինձ համար նրա մասին գրել, ասեմ մի-  
այն, որ Ակադեմիան նրան համարում է իր ամենատաղանդաւոր եւ ամե-  
նաերիտասարդ ուսանողուհին: Այս գործը այժմ ցուցադր[ո]ւած է Հոռ-  
մում: Անցեալ տարի նոյն Ակադեմիան իր գործերը դրկեց Նեապոլիի ցու-  
ցահանդեսը եւ իր տրամադրութեան տակ դրաւ բոլոր յ[ը]արմարութիւննե-  
րը աշխատելու համար: Իր ամենախիստ քննադատը եղած եմ ես, բայց  
պետք է ընդունեմ որ իրական տաղանդ է եւ կին քանդակագործների մէջ  
ամենաուժեղը Իտալիայում:

Այդ գրում եմ ոչ թէ թերթի համար այլ ձեզ համար:

Լուսանկարը տպելու պարագային լաւ կ[ը] լին[ե]ր մի քիչ աւելի մե-  
ծացնել<sup>148</sup>:

Այդ ձեր նոր գրերը – գամ[ո]ւած փայտի կտորներ – բաւականի տգեղ  
են եւ հակակրական: Առանց նրանց «Զ[ո]ւարթնոցը» աւելի համակրելի է:

Եւ նաեւ՝ ի՞նչ է այդ ոմն Տիկ. Ղուկասեանի գր[ո]ւածքը. երեխայական  
եւ շա[խ]աթունկաբարոյ<sup>149</sup>... Ի սէ՛ր աստ[ո]ւածների...

Դրամը, իր սեւ դագաղի մէջ ծածկ[ո]ւած, ժամանակին ստացայ: Մեր-  
սի:

Դէ, ողջ եւ առողջ եղէք:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ



Ժամանակ ունենայի պիտի գայի Փարիզ: Անկարելի եղաւ: Կարելի է աշխատել, տեսնենք...

ԼԲ.<sup>150</sup>

29-3-38

Ասկոնա

Միքելի Պ[արոն] Բալուեան,

Նամակս քիչ ուշացաւ: Մտածում էի, ինչպէս խնդրել էիք, «Զուարթնոցին» մի բան դրկել, բայց չնայած բարի կամքիս, անկարելի եղաւ: Ազատ ժամանակս քիչ է. նա էլ հիւանդացայ: Ուստի, մի ուրիշ անգամ...

Սպասում էի նաեւ որ աղջիկս նոր էլ աւելի տպագրութեան (յ)արմար լուսանկարներ դրկի. մօտս եղածները, ինչպէս պիտի տեսնէք, արատ ունեն, բայց նա էլ ուշացաւ: Ղրկում եմ ձեռքիս տակը եղածները: Սրանք եւս Հռոմում այժմ ցուցադր[ո]ւած են: Մեծ գլուխը մի եգիպտացի է, իսկ միւսը չգիտեմ ով է. կարելուք չէ:

Գիբրալտարը փոխեցէք *Ջիբրալտարի* եւ ոչ Ճիպրալտարի, ինչպէս գրել էիք:

Մնամ սիրով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԼԳ.<sup>151</sup>

[Հռոմ], 6 Դեկտեմբեր – 47

Միքելի Պալուեան,

Այս նամակը (գրում եմ) ձեզ ասելու համար, որ այժմ գտնւում եմ Հռոմում, ուր պիտի մնամ երկայն ժամանակ, եթէ անակնկալ դէպքեր չպատահին: «Զ[ո]ւարթնոցի» տարեգիրքը<sup>152</sup> միայն տեսած եմ – որի մասին ձեզ ժամանակին գրեցի<sup>153</sup> – իսկ մնացած թիւերը չեմ տեսած: Եթէ բարի լինէիք դրկել ինձ շատ ուրախ պիտի լինեմ: Այստեղ հայեր քիչ կան եւ մարդ իրեն մի քիչ կտր[ո]ւած է գգում:

Կարդում եմ ձեզ մօտ տեղի ունեցող դէպքերի մասին, բայց վստահ եմ, որ խաղաղութիւնը շուտով կ[ը] վերադառնայ եւ վտանգի ուր[ո]ւականը կ[ը] հեռանայ<sup>154</sup>:

Վրացեանը արդեօք Պարի<sup>5</sup> ս է:

Ձերմ բարեւներ:

Մնամ սիրով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Իմ հաւցէս –

C. Z.

c/o American Express

Rome



Շատ սիրելի

Պ[արոն] Կոստան Ջարեան

Կարօտով կարդացի Ձեր 6 Դեկտեմբերի 1947 թուակիր նամակը: Հոռմեն վերջ չէ՞ք մտածեր անգամ մըն ալ Փարիզ հանդիպիլ: Կարօտցած ենք Ձեզ բոլորս:

Այս պահուս «Նաւը լերան վրայ»-ն կը կարդամ<sup>156</sup>: Ուղղակի սքանչացած եմ: Պիտի արտայայտուիմ «Ջուարթնոց»-իս մէջ<sup>157</sup>:

Անշուշտ ստացաք նոր շրջանի Բ. թիւս: Այժմ 3-4 թիւերը միացեալ լոյս պիտի տեսնեն Մարտի վերջերը<sup>158</sup>:

Կաշխատակցե՞ի՞ք հանդեսիս եւ ի՞նչ պայմաններով: Պիտի ուզէի ձեզմէ 8-10 էջնոց նիւթ մը ունենալ: Գրեցէ՛ք ինծի, գոհ կը մնամ:

Վրացեանք երբեք չհանդիպեցաւ Փարիզ եւ ուղղակի Գահիրէէն մեկնեցաւ Նիւ-Եորք<sup>159</sup>:

Ղրկեցէք ինծի նոյնպէս նոր լուսանկար:

Ներկայիս գրավաճառութեամբ կը զբաղուիմ<sup>160</sup>: Սարաֆեան, Նարդունի, Պէշիկթաշլեան<sup>161</sup> բոլորս միասին ենք: Սիրով կը բարեւեն Ձեզ:

Միշտ սիրով  
ՀՐ. ԲԱԼՈՒԵԱՆ

ԼԵ. <sup>162</sup>

22-1-48

c/o American Express  
Հոռմ

Միւրելի Պ[արոն] Բալլուեան,

Ցաւում եմ, որ ձեր նամակին չկարողացայ անմիջապէս պատասխանել. շատ զբաղ[ո]ւած էի եւ մի քիչ էլ հիւանդ: «Ջուարթնոցը» ժամանակին ստացայ եւ զարմանքով տեսայ ձեր արած արտատպումը, առանց իմ արտօնութեան եւ առանց մատնանշելու թ[ո]ւականը<sup>163</sup>: Շատերը պիտի մտածեն, որ նոր մի գր[ո]ւածք է, ինչ որ ճիշտ չէ: Չէ՞ք կարծում...

Ես էլ պիտի ուզէի հաճոյքով տեսնել ձեզ եւ ձեր բարեկամներին, բայց Պարիս գալը առայժմ դժ[ո]ւարին բան է, աչքի առաջ ունենալով պայմանները: Հէնց երէկ, Գրաբարը<sup>164</sup>, որ եկել է այստեղ մի շարք դասախօսութիւններ տալու, ասում էր ինձ, որ կեանքը ձեզ մօտ շատ թանկ է եւ տխուր: Անշուշտ, ամեն բան համեմատական է:

Միակ նիւթը որ առայժմ կարող եմ ձեզ ղրկել[՝] այդ բանաստեղծութիւններ են կամ հրատարակ[ո]ւելիք պօեմա[յ]ից<sup>165</sup> մի քանի էջեր: Պայմանների մասին չգիտեմ ինչ ասել: Եթէ դրամ ունեք՝ լաւ, եթէ չունեք՝ կարող էք ինձ գիրք ղրկել: Շատ պիտի ուզէի, օր[ինակի] համար, Մալխաս-



եանի<sup>166</sup> բառարանը<sup>167</sup> ունենալ կամ նրա աշխարհաբարի վերածած Խորե-  
նացին<sup>168</sup>: Տեսէք ինչ կարող էք անել:

Ջերմ բարեւներս ձեզ ամենքին:

Մնամ սիրով,

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԼԶ. <sup>169</sup>

Փարիզ, 31 Յուլիս 1948

Շատ սիրելի

Պ[արոն] Կ[ոստան] Զարեան

Հաճոյքով կարդացի Ձեր երկտողն<sup>170</sup> ու ստացայ ներփակուած քեր-  
թուածները: Մտադրած էի արդէն ձեզ գրել եւ 4րդ թիւիս համար խնդրել  
գրութիւն մը: Նախ ըսեմ թէ որպէս տկարութիւն ունեցածս մեծ բան մը չէ  
բայց նեղացուցիչ է: Միշտ ուժաթափ եմ. քանի մը անգամ նուաղեցայ, իսկ  
ներկայիս մէկ թեւիս վրայ վերքեր էլեր են եւ զիս կը տանջեն: Դժուարաւ  
գրիչս ձեռք կ'առնեմ: Գրեթէ թեւս անշարժացած է: Նարդունին կը խնա-  
մէ<sup>171</sup>: Ջղայնութեան եւ յոգնութեան արդիւնք երեւոյթներ են: Ինչպէս ըսի[,]  
կարեւոր բաներ մը չեն, բայց տաղտուկ կը պատճառեն:

Ձեր տկարութեան մասին լսած էի Վարդ[գէս] Ահարոնեանէն<sup>172</sup>: Մե-  
ծապէս ուրախ եմ որ առողջացած էք: Ձեզմէ տակաւին շատ գործերու կը  
սպասենք: Ի մէջ այլոց, ինչո՞ւ «Տատրագոմի հարսը» չէք վերածեր  
թատրոնի: Հասութաբեր կըլլայ եւ կը սպառի: Նման աշխատութեան մը  
տպագրութիւնը ես կը ստանձնեմ:

Ունի՞ք բնական լուսանկար մը: Քիչ մը intime<sup>173</sup>, այնպէս ինչպէս որ  
կար: Ցարդ ձեզմէ հրատարակուածները բոլորն ալ եղած [են] նկարիչնե-  
րու գործեր. հետաքրքրական պիտի ըլլար ձեզ տեսնել բնականին մէջ:

Յետոյ արձակ գրուածք մըն ալ պիտի խնդրէի. աղուոր նկարագրա-  
կան մը, երբեմնի *Ասիզի* նման գրութիւն մը եւ 4րդ թիւս բանայի այդ ար-  
ձակովը, երեք բանաստեղծութեամբ<sup>174</sup> եւ նոր լուսանկարովը: Միքով էջին  
կը վճարեմ 100 ֆրանք: Բաժանորդներէս մէկէն (Բտալիայէն) կը խնդրեմ  
որ իրենց բաժնեգիրը ձեզի դրկեն:

Նոր թիւիս տպագրութեանը կը սկսիմ Օգոստոս 15ի աստեններ, որով  
սա երկու շաբթուան մէջ տուէք արձագանգ մը:

Միքով եւ կարօտով՝

ՀՐ. ԲԱՆՈՒԵԱՆ



7-8-48

Բարանո  
Իսկիա կղզի

Միրելի Պ[ա]ր[ոն] Բալուեան,

Ձեր նամակը ստացայ միայն եր[է]կ, Հոռմից վերադարձիս: Ուրախ եմ, որ ձեր հիւանդութիւնը շատ լուրջ բան չէ եւ որ ձեզ խնամում է բարեկամ եւ հմուտ մի բժիշկ: Երեւի հանգստի պէտք ունէք. մեծ քաղաքների կեանքը ազդում են [sic] մեր ջղերի վրայ եւ քայքայում մեր ֆիզիքական կարողութիւնները: Ինձ համար Նիւ Եորկը թոյն էր եւ այն օրը, որ հասայ ծովի այս կողմը՝ ինձ զգացի առողջ:

Երեք բանաստեղծութիւնները, որ դրկեցի ձեզ[,] պարզապէս համակրանքի արտայայտութիւն էր, երբ իմացայ որ չնայած հիւանդութեան՝ քաջութիւնը ունէք շարունակելու ձեր հրատարակութիւնը: Ու նաեւ, խօսք էի տ[ո]ւել Վրացեանին<sup>176</sup> անպատճառ ձեզ մի բան դրկել: Ուստի, պէտք չունէք մտածել դրամական վարձա[տ]րութեան մասին:

Այժմ եւ երկայն ժամանակ[ո]ւայ համար, շատ զբաղ[ո]ւած պիտի լինեմ մի աշխատութիւնով, որ սկսել եմ եւ որին ուզում եմ ն[ո]ւիրել կեանքիս վերջին տարիները<sup>177</sup>: Ուստի, բացի այն գրութիւններից, որ ձեռքիս տակն են[,] դժ[ո]ւար պիտի լինի ուրիշ բանով աշխատակցել մեր հայ հրատարակութիւններին: Ու նաեւ, ի՞նչ է մնացել մեր գրական աշխարհից եւ ի՞նչով կարող է ոգեւոր[ո]ւի հայ գրագետը:

Երբեմն գրեցէք եւ գոնէ դուք տեղեկութիւններ տ[ո]ւէք հայ կեանքի մասին:

Առողջ եղէք:

Մնամ ձեր  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

21-10-55

S[c]hwendenweingasse, 2  
Wien, XVIII  
Autriche

Միրելի Պ[ա]ր[ոն] Պալուեան,

Իմացայ որ «Զ[ո]ւարթնոցը» նորից վերահրատարակում էք եւ նոյնիսկ առաջի թիւի մէջ իմ մէկ բանաստեղծութիւնս զետեղած էք<sup>179</sup>: Բարի կ[ը] լինէ՞ք ինձ դրկել բոլոր լոյս տեսած թիւերը վերնշանակ[ո]ւած հասցեով:

Ես պիտի մնամ երեւի երկայն ժամանակ այս տեղ Վիեննայում, ուր բոլոր յարմարութիւնները կան իմ աշխատանքներիս համար: Ցանկանում եմ ձեզ յաջողութիւն:

Մնամ ձեր  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ



1-8-57  
Rapallo

Միրելի Պ[արոն] Բալուեան,

Ձեր թերթը ահա երկու ամիս է չեմ տեսել՝ ճամբորդութիւնների պատճառով: Հիմա այլեւս պիտի մնամ Իտալիայում եւ նոր հասցեա այս է.-

Via Aurelio Baisi 12  
Rapallo  
Italia

Շնորհակալութիւններով ձեր  
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Խ.<sup>181</sup>

17-4-59  
Բերկլէյ

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Վաղուց է մտածում էի ձեր խնդրանքը կատարել եւ «Զ[ո]ւարթնոցին» մի բան դրկել: Ժամանակ չեղաւ, ուրիշ աշխատութիւնների պատճառով: Մեծ դիւցազներգութիւնների շարքը թափով առաջ է գնում եւ անհամբեր եմ վերջացնելու<sup>182</sup>:

Այն ու ամենայնիւ ահաւասիկ մի «Նաւատոմար»՝ որ յուսամ ի վիճակի պիտի լինէք հրատարակելու<sup>183</sup>: Սակայն, եթէ որեւէ պատճառով, մտածէք որ կարող է վնասել «Զ[ո]ւարթնոցի» դժ[ո]ւարին կեանքին՝ անմիջապէս ինձ իմաց տ[ո]ւէք եւ ես կ[ը] դրկեմ ուրիշ տեղ:

Վճարման մասին մի մտածէք: Գիտեմ ինչ դժ[ո]ւարութիւններով էք առաջ տանում թերթի հրատարակչական կեանքը: Եթէ մեր ժողովրդական բանահիւսութեան հետ կապ[ո]ւած – ժողովրդական հին երգեր, առասպելներ եւ այլն – հրատարակութիւններ ունէք, ինձ իմաց տ[ո]ւէք եւ ես ըստ կարելւոյն կը գնեմ:

Ձերմ բարեւներով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԽԱ.<sup>184</sup>

3 Մեպտեմբեր, 59  
[Բերկլէյ]

Միրելի Պ[արոն] Պալուեան,

Ձեր թերթի վերջին թիւը ժամանակին ստացայ եւ նաեւ ամեն կողմից բազմաթիւ նամակներ, մեծ մասամբ, համակրական: Եթէ աշխատութիւններս ժամանակ թողնեն, մերթ ընդ մերթ, պիտի շարունակեմ «Նաւատոմարները»:

Զգիտեմ իմացա՞ք Երեւանի ինձ դէմ ուղղած սրիկայ յարձակումների պատճառը: Երբ հասայ Կալիֆորնիա, զարմանքով իմացայ որ տեղական



ռադիօ կայանը<sup>185</sup> «Աշխարհի լաւագոյն կարճ պատմ(ո)ւածքների շարքում» նաեւ ընտրել է շատ տարիներ առաջ անգլիերէնի թարգման(ո)ւած<sup>186</sup> եւ մի շարք ժողովածուների մէջ մտած իմ «Խոզը» [պատմութեամբը]<sup>187</sup>: Ընթերցումից յետոյ, այ[ս]տեղ գտնուող ռուս բալշէիկ [sic] ուսանողները հեռագրել են Մոսկուա [sic] եւ այս վերջինն էլ հրաման դրկած է երեսն ինձ պախարակել: Մինչ ճշմարտութիւնը այն է, որ ես ոչինչ չգիտի այդ ընթերցման մասին եւ կայանը զարմանքով իմացաւ, որ ես գտնուում եմ Ամերիկայում: Առիթից օգտ(ո)ւելով երկու անգամ հե(ո)արձակեց ինձ հետ ունեցած ինտերւիւս<sup>188</sup> եւ հասարակութեան առջեւ պարզեց իմ գրական դեմքը, նաեւ ընթերցանելով իմ անգլիերէն գրած բանաստեղծութիւններից:

Գալով ձեր դրկելիք գրքերին, զիտեմ որ դիւցազներգութեան մասին շատ բան չկայ: Շատ պիտի ուզէի, եթէ կարելի է, որ դրկէիք Պրոֆ. Սամուէլեանի<sup>189</sup> «Հին Հայաստանի Կուլտուրայի» առաջին հատորը<sup>190</sup>: Երկրորդը եւ երրորդը ունեմ, առաջինը կորաւ<sup>191</sup>: Նաեւ այն ամէնը ինչ որ վերաբերում է ժողովրդական բանահիւսութեան: Դիւցազներգութիւնների շարքս գրեթէ վերջացել է, բայց ո՛վ պիտի հրատարակի չգիտեմ, «Համագգայինը»<sup>192</sup> հետս պայմանագրութիւն ստորագրեց իրենց խնդրանքով եւ ինձ ստոր կերպով խաբեց: Ձեռագիրներս առել պահել է, չի հրատարակում եւ նամակներիս էլ չի պատասխանում<sup>193</sup>:

Հիմա աշխատում եմ «Գիրք Ամենայի» վրայ, որ ինքնակենսագրութիւն է, բայց շատ աւելին քան այդ<sup>194</sup>:

Մնամ սիրով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԽԲ,<sup>195</sup>

13 Հոկտեմբեր, 59

1487 Olympus Ave[nue]

Berkeley 8, Calif[ornia]

Միրելի Պ[ա]ր[ոն] Բալուեան,

«Զ(ո)ւարթնոցի» վերջին թիւը դեռ չստացայ: Ես ձեզ դրկած էի հասցէիս փոփոխութիւնը, չգիտեմ ստացել էք թէ չէ: Ամենայն դէպս աչքի առաջ ունեցէք, որ հասցէս փոխ(ո)ւել է եւ, յուսամ, կ[ը] մնայ անփոփոխ երկար ժամանակի համար:

Ձեր առաջարկած գիրքը դրկեցէք եւ եթէ իմ աշխատանքիս չի կարող ծառայել՝ կ[ը] վերադարձնեմ ձեզ:

Ուրիշ մի խնդիր ունեմ ձեզանից. արդեօք չէի՞ք կարող որեւէ միջոցով գտնել, ինձ համար շատ կարելոր, Մանուկ Աբեղեանի «Գուսանական Երգերի»<sup>196</sup> ժողովածուն: Պատրաստ եմ արժեզինք վճարել կամ եթէ մէկը ունի եւ չի ուզում ծախել կարող եմ որոշ ժամանակից յետոյ վերադարձնել:



ԽԳ.<sup>197</sup>

30 Հոկտեմբեր, 59  
1487 Olympus Ave[nue]  
Berkeley, Calif[ornia]

Միրելի Պ[ա]ր[ոն] Բալուեան,

«Զ[ո]ւարթնոցի» վերջին թիւը մինչեւ հիմայ չստացայ: Հոռմից ինձ գրում են, որ յօդ[ո]ւածս<sup>198</sup> կարդացել են, բայց ի նշալէս է որ ես այդ թիւը չեմ տեսել: Գուցէ հասցէիս փոփոխութիւնը պատճառ եղած լինի այդ կորուստի: Ամենայն դէպս, բարի եղէք այդ թիւը հասցնել ինձ:

Անցեալ օրը մէկը եկաւ ինձ հարցնելու թէ արդեօք կարելի՞ է նրա համար աշխատակցել ձեր թերթին: Պատասխանեցի որ լաւագոյնն է դիմել ձեզ: Լաւ կ[ը] լինէր Ամերիկայից մի քանի աշխատակիցներ ունենայիք, պարզապէս թերթը տարածելու համար այստեղ: Վերջերս «Հայրենիք» օրաթերթից մի նամակ ստացայ, որի մէջ ի միջի այլոց ասում են, որ «Զ[ո]ւարթնոց» չեն ստանում: Մինչ Պ[ա]րոն] Դարբինեանը<sup>199</sup> իր վերջին յօդ[ո]ւածի մէջ, բոլորովին բռնագր[օ]սիկ կերպով, տիրացու բառն է գործածում, ինչ որ ինձ մտածել է տալիս որ «Զ[ո]ւարթնոցը» կարդում են:

Արեղեանի գրքի մասին մի քան իմացա՞ք:

Ջերմ բարեւներով

Կ. ՋԱՐԵԱՆ

ԽԴ.<sup>200</sup>

7 նոյեմբ[եր] 1959

Միրելի Պ[ա]ր[ոն] Բալուեան,

«Զ[ո]ւարթնոցի» վերջին թիւը ստացայ եւ ճիշդ հասցեով: Խօսում էք մի նոր յօդ[ո]ւածի մասին, բայց լաւ չգիտեմ երբ պիտի լոյս տեսնի յաջորդ համարը: Արդեօք թերթը ամսական է թէ երկու ամիսը մի անգամ: Լաւ չհասկացայ: Ամենայն դէպս եթէ ժամանակ ունեցայ պիտի աշխատեմ մի քան դրկել այս ամս[ո]ւայ ընթացքին, եթէ չէ գոնէ մէկ կամ երկու բանաստեղծութիւններ կ[ը] դրկեմ ձեզ:

Դրկեցէք «Արմենիա»<sup>201</sup> թերթը եթէ հետաքրքրական է եւ առհասարակ ինձ տեղեկացրէք ինձ վերաբերեալ գր[ո]ւածքների մասին, եթէ կարելի է: Բացի «Հայրենիք»-ից ուրիշ բան չեմ ստանում:

Պիտի ուզէի տեսնել այն գիրքը որի մասին խօսում էք եւ նաեւ Արեղեանի գիրքը, եթէ կարողանաք գտնել:

Առանձին թղթի վրայ դրկում եմ ձեզ մաթեմաթիկայի վերաբերեալ ֆրանսերէն մի քանի գրքեր, որ գաւակս<sup>202</sup> պէտք ունի եւ որոնց արժ[ե]քը ձեզ կ[ը] դրկ[ո]ւի: Ասում է, որ գրքերը կարելի է գտնել հին գրքեր վաճառողների մօտ, աչքի առաջ ունենալով որ համալսարաններում շատ են



գործած[ն]ւած: Բարի կ[ը] լինէ՞ք դրանով զբաղ[ն]ւելու: Շատ շնորհակալ  
կ[ը] լինեմ:

Éléments de mathématique par N. Bourbaki<sup>203</sup>

Livre IV – Fonctions d’une variable réelle – Chapitre I, II, III, IV, V, VI, VII

Livre VI – Intégration

Librairie Scientifique Hermann et Cie

Paris

Ջերմ բարեկեր

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԽԵ.<sup>204</sup>

7-1-60

1487 Olympus Ave.

Berkeley 8, Calif[ornia]

Միրելի Բալուեան,

Յուսամ վերջին «Նաւատումարս» ստացաք ժամանակին<sup>205</sup>: Արդեօր  
նոր թիւը արդէն տպագր[ն]ւած է:

Մի քանի օր սրանից առաջ Միւնխենի Ամերիկեան Չայնի կենդո-  
նից<sup>206</sup> ստացայ իմ «Նաւատումարներիս» բնագիրը, որ նրանք երեք կիրակի  
շարունակաբար, հաղորդած են թէ հայերէն եւ թէ ռ[ու]սերէն իրենց  
կայանից: Պիտի ուզէի իմանալ ինչպէ՞ս է որ առանց իմ արտօնութեան, եւ  
միջազգային օրէնքների հակառակ, նրանք կատարել են այդ  
հաղորդակցութիւնը:

Հարցը պարզելուց առաջ, պիտի ուզէի իմանալ թէ արդեօր այդ արտօ-  
նութիւնը դո՞ւք էք տ[ն]ւել նրանց: Եւ եթէ տ[ն]ւել էք, ի՞նչ պայմաններով:

Բարի եղէք. եր[կ]տողով, ինձ տեղեկացնելու այդ մասին:

Մնամ ձեր

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԽԶ.<sup>207</sup>

12-10-61

Միրելի Պ[ա]ր[ոն] Բալուեան,

Հայաստանից մեկնելուց ի վեր<sup>208</sup> հայ թերթ դեռ չեմ տեսել, նաեւ մի ո-  
րոշ ժամանակ հիւանդ եղայ: Շատ ուրախ պիտի լինէի եթէ «Զ[ն]ւարթնո-  
ցը» շարունակէիք ինձ դրկել, նաեւ այն թիւերը, որ լոյս են տեսել իմ բա-  
ցակայութեան շրջանին:

Բարեկերով

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Հասցէս –

Via Romana Bana, 128

Ruta

(Prov. di Genova)

Italia



Միրելի Պ[ա]ր[ոն] Հր[անդ] Բալուեան,

Բարի եղէք այս նամակս տպագրել «Զ[ո]ւարթնոցի» մօտակայ թւում<sup>211</sup>:

Լսում եմ, որ իմ դէպի Հայաստան արած ճամբորդութեան ժամանակ եւ յետոյ չարամիտ եւ շահագրգռ[ո]ւած մարդիկ ամէն տեսակ անճիշտ լուրեր են տարածում իմ մասին: Արդ, պարտք եմ համարում յայտարարելու, որ Հայաստանում յայտնած իմ կարծիքները, ռատի[ոյ]ին կամ թերթերին, մնում են միանգամայն վաւերական եւ եթէ այսօր նորից պետք լինէր կրկնելու մի բառ իսկ<sup>212</sup> չպիտի փոխէի:

Հայաստանում կրած իմ տպաւորութիւններս – գրեթէ չորս ամիս վեր ու վար ճամբորդելուց յետոյ – խոր են եւ յուզիչ: Ես այլեւս միանգամայն համոզ[ո]ւած եմ – եւ այդ մասին ուզում եմ պնդել ամբողջ ուժով – որ մեր երկիրը հանդիսանում է այն բախտաւոր վայրը ուր հայութիւնը հսկայի հասակ է առնում, հզօր թափով կառուցելով եւ կերտելով դարերով երազած իր ազգային մշակոյթը:

Այդ իմ համոզումս այնքան իրական է, որ ես առանց վարանելու խորհուրդ եմ տ[ո]ւել իմ գաւակներիս, թողնել օտարութեան մէջ շինած իրենց տունը եւ դիրքը, տեղափոխ[ո]ւել մայր երկիր եւ իրենց նպաստը բերել այն մեծ գործին, որին հայ ժողովուրդը ն[ո]ւիրել է իր հանճարը: Ուրախ եմ ասելու որ նրանք ընդունած են իմ այս առաջարկը եւ արդէն անհրաժեշտ դիմումներ են արած շուտով մեկնելու համար երկիր<sup>213</sup>:

Ես ինձ պիտի համարէի անհունօրէն բախտաւոր եթէ հայ երիտասարդութեան մեծագոյն մասը հետեւ[ե]լ նրանց օրինակին եւ իրենց բազմապիսի տաղանդը [պարապին]<sup>214</sup> վատնելու տեղ օտարութեան մէջ[,] ի սպաս դնէր հրաշալի Հայաստանին:

Ծնոթակալութիւններով եւ բարեւներով

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ<sup>215</sup>

Dr. Armen Zarian  
Architetto

Roma 18-5-60  
Via Constantino Morin, 9 – Tel. 388.706

Միրելի Բալուեան

Քո նամակը երկար ժամանակ առանց պատասխանի մնաց իմ կողմից, այն էլ որովհետեւ միշտ կը յուսայի բաղձանքիդ համաձայն նոր բաժանորդագրութիւններ հաւաքել: Ես երկար խօսած էի Լեւոնեան քահանաների հետ<sup>216</sup>, եւ վերջապէս կարտինալ Աղաճանեանը<sup>217</sup> հրաման տ[ո]ւած է որ բաժանորդագր[ո]ւին քո ամսաթերթիդ: Ասոնք կուզեն նայել



[sic] գիրքեր եւ սկաւառակներ: Միտք ունին Հռոմի մէջ Հայ Տուն շինելու ուր կարենան հայերը համախմբել, կար[դ]ալ, հայկական երաժշտութիւն լսել եւ այլն: Սրանց հասցէն է:

Collegio Armeno (Pontificio)

Via San Nicolò da Tolentino, 17

Roma

Գրիր շուտով

Յարգանքով  
ԱՐՄԵՆ ԶԱՐԵԱՆ

ՇԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

<sup>1</sup> Krikor Beledian, *Cinquante Ans de Littérature Arménienne en France: Du Même A l'Autre*, Paris, CNRS Editions, 2001, էջ 81:

<sup>2</sup> Մայրիներու Շուրին Տակ (Գրական Զրոյց Ե. Օշականի Հետ), գրի առաւ՝ Բ. Թաշեան, 100ամեակի Հրատ. թիւ 2, Պէյրութ, տպ. Ալթափրէս, 1983, էջ 95:

<sup>3</sup> Թէեւ միայն Բալուէանի անունը կերելի թերթին մէջ, սակայն վերջինիս ու Շաւարշ Նարդունիի ցարդ անտիպ նամակագրութիւնը ցոյց կու տայ, որ միասնաբար ստանձնած են հանդէսին հրատարակութիւնը (Beledian, էջ 82):

<sup>4</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>5</sup> «Յարդգող» Միութիւնը գոյութիւն ունեցած է 1926-1929ին:

<sup>6</sup> Յարդգողը լոյս տեսած չէ:

<sup>7</sup> Վահան Թէքէեան (1878-1945), արեւմտահայ բանաստեղծ, քաղաքական գործիչ:

<sup>8</sup> Յակոբ Օշական (1883-1948), արեւմտահայ արձակագիր ու քննադատ:

<sup>9</sup> Աւետիս Ահարոնեան (1866-1948), արեւելահայ արձակագիր, քաղաքական գործիչ:

<sup>10</sup> Նամակը կնքուած է «Յարդգող» միութեան կնիքով:

<sup>11</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>12</sup> Նամակը պահպանուած չէ:

<sup>13</sup> Ոստանիկ (1896-1954), իրանահայ բանաստեղծ, որ այդ շրջանին Ֆրանսա կապրէր:

<sup>14</sup> *Բարձրավանք* (1922), պոլսահայ գրական պարբերաթերթ: Կոստան Զարեան անոր խմբագիրներէն մէկը եղած էր:

<sup>15</sup> Շաւարշ Նարդունի (1898-1968), ֆրանսահայ արձակագիր:

<sup>16</sup> Կենթադրենք, որ խօսքը կը վերաբերի լիբանահայ գրագետ Եղուարդ Տարօնեանին (1896-1967):

<sup>17</sup> Լեւոն Շանթ (1869-1951), արեւմտահայ թատերագիր:

<sup>18</sup> Ռիխարտ Վակներ (1813-1883), գերմանացի համբաւատու երգահան:

<sup>19</sup> Օրագիրը գրեթէ բառացիօրէն որդեգրուած է *Ձուարթնոցի* կողմէ: Տե՛ս՝ «Ձուարթնոց»ի ծրագիրը», *Ձուարթնոց*, 1 (Յունուար 1929), ներքին կողք: Օրագիրը երկրորդ անգամ լոյս տեսած է *Ձուարթնոց Տարեգիրքի* Բ. հատորին մէջ (էջ 337), որուն կցուած է խմբագրական ակնարկ մը (էջ 338-339):

<sup>20</sup> Եղիշէ Այվազեան (1890-1993), պոլսահայ արձակագիր: 1920ականներուն ապրած է Ֆրանսա:

<sup>21</sup> Նիկողոս Սարաֆեան (1902-1972), ֆրանսահայ բանաստեղծ:



<sup>22</sup> Նամակը կնքուած է «Յարդգող» միութեան կնիքով:

<sup>23</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>24</sup> *Չուարթնոցի* առաջին թիւը լոյս տեսած է Յունուար 1929ին:

<sup>25</sup> Չարեան աշխատակցած է առաջին թիւին (Կոստան Չարեան, «Ասիզի», *Չուարթնոց*, 1 (Յունուար 1929), էջ 2-4):

<sup>26</sup> Տե՛ս՝ Կոստան Չարեան, «Մեկնում», *Չուարթնոց*, 2 (Մարտ 1929), էջ 51-53: Երեք բանաստեղծութիւններու շարք մըն է՝ «Անթել», «Ամէն Առաւօտ», «Աստղը Նոր» վերնագրերով:

<sup>27</sup> Ֆրանսական շաբաթաթերթ:

<sup>28</sup> Չարեան պարսկական անցագիր ուներ:

<sup>29</sup> Ըստ երեւոյթին, Ղազարեանը Փարիզի պարսկական դեսպանատան պաշտօնէայ էր: Թարգմանիչ եւ դիւանագետ Յովհաննէս Մասէհեան (1864-1931), որ 1927-1929ին Անգլիոյ մօտ Պարսկաստանի դեսպան էր, Մարտ 10, 1928ին Չարեանին գրած էր հետեւեալ նամակը Լոնտոնէն.

«Յարգելի Պարոն/ Կոստան/ Չարեան

Պարոն/ Ղազարեանը մի երկար նամակով, որ ներփակեալ ուղարկում եմ Ձեզ, յայտնել է ինձ Ձեր անցագրի մասին: Ի հարկէ Ձեզ էլ գրած կը լինի. այս պարագայում պարզ է որ իմ միջամտութիւնը ոչ մի օգուտ չի ունենայ, եւ պէտք է գործը իր օրինական ճամբով ընթանայ: Վերջերս որոշ պատճառներով պարսից կառավարութիւնը խիստ կարգադրութիւններ է արել անցագրերի մասին:

Ձերդ անկեղծ  
Յ. ՄԱՍԷՀԵԱՆ»

(ԳԱԹ, Կոստան Չարեանի Ֆոնտ, թիւ 63):

<sup>30</sup> Ձեռագիր բացիկ:

<sup>31</sup> Ըստ երեւոյթին, պարսկական անցագրերը կը նորոգուէին մէկ տարուան պայմանաժամով: Օգոստոս 1, 1930ին Պուրթէշէն դրկուած հայերէն նամակ մը (ղծբախտաբար՝ ստորագրութիւնը անընթեռնելի է) *Légation Impériale de Perse* (Պարսկաստանի կայսերական դեսպանատուն) նամակաթուղթի վրայ, կը հաղորդէր Չարեանին.

«Մտացայ Ձեր 18-7-30 սիրալիր նամակը եւ ըստ Ձեր փափագին ներփակ կը վերադարձնեմ Ձեզ՝ Ձեր անցագիրը մէկ տարուան պայմանաժամով երկարաձգուած: Ազն(ուաշու)ք Տիկ[ին] Չարեանը չափազանցեր է իմ կատարած պարտականութեան մասին Ձեզ խօսելով, ուրախ եմ որ կարողացած եմ գտնէ մի քիչ օգտակար ըլլալ իրեն եւ բնաւ շնորհակալ ըլլալու կարիքը չկայ: Կը ցաւիմ որ իմ պաշտօնական հանգամանքը թող չի տար ինձ աւելի բաց եւ երկար գրել, միմիայն այսքան կարող եմ ըսել թէ միջոտ երջանիկ պիտի նկատեմ զիս երբ որ եւ իցէ կերպով կարողանամ Ձեզ՝ մեր ազգային գրական աստղերէն մէկուն, օգտակար ըլլալ: Ձեր զաւակաց համար այսքան կարող եմ գրել որ ժամանակին կրնաք Ձեր անցագիրը ուղարկելով ինձ, այդ հիման վրայ անոնց ալ առանձին անցագրեր տալ:

Ուրախ եմ որ պատիւ ունեցած եմ Ձեզ գտնէ թղթակցութեամբ ծանօթանալու, խնդրեմ ընդունեցէք, սիրելի Պարոն Չարեան, խորին յարգանքներս եւ բարի է-



դէք իմ ամենախորին զգացմանցս արտայայտութիւնները փոխանցել Ձեր ազնիւ տիկնոջ...» (ԳԱԹ, Կոստան Զարեանի Ֆոնտ, թիւ 37):

<sup>32</sup> Այս տողը լոյս տեսած է *Ջուարթոնցի* Ա. շրջանի մասին կարծիքներու քաղուածքի մը մէջ (*Ջուարթոնցի Տարեգիրք*, Բ. հատոր, 1944, էջ 345):

<sup>33</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>34</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>35</sup> Կոստան Զարեան, «Նաւատումար», *Ջուարթոնցի*, 3 (Մայիս 1929), էջ 106-109: Վերնագրուած է «Ազգայինն Ու Միջազգայինը Գրականութեան Մէջ (Օրումն Վեճին Առթիւ)», որ *Ջուարթոնցի* սկսած յօդուածաշարքին ընդհանուր վերնագիրն է:

<sup>36</sup> Կոստան Զարեան, «Տատրագոմի Հարսը», *Հայրենիք Ամսագիր*, Ապրիլ 1930: Միաժամանակ լոյս տեսած է առանձին գիրքով (Կոստան Զարեան, *Տատրագոմի Հարսը*, Պոստըն, Տպարան «Հայրենիք», 1930):

<sup>37</sup> Ձեռագիր բացիկ:

<sup>38</sup> *Նոր Ուղի* (1929-1932) խորհրդահայ գրական-գեղարուեստական, քաղաքական ամսագիր: Խմբագիրներ՝ Պօղոս Մակինցեան, Արտաշէս Կարինեան, Եղիա Չուբար, Դրաստամատ Սիմոնեան:

<sup>39</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>40</sup> Կոստան Զարեան, «Անցորդը Եւ Իր Ճամբան», *Հայրենիք Ամսագիր*, Հոկտեմբեր 1926 - Փետրուար 1928:

<sup>41</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>42</sup> Բացիկը անթուակիր է: Թուականը եւ վայրը որոշած ենք ըստ դրոշմակնիքի:

<sup>43</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>44</sup> Հաւանաբար կականարկէ *Ջուարթոնցի* թիւ 4ին (Յուլիս 1929):

<sup>45</sup> Կականարկէ «Տատրագոմի Հարսը»ին:

<sup>46</sup> Ձեռագիր նամակ:

<sup>47</sup> Լոյս տեսած է որպէս միացեալ թիւ՝ 6-7 (Դեկտեմբեր 1929):

<sup>48</sup> Աւետիս Ահարոնեանի գրական գործունեութեան քառասնամեակի պաշտօնական հանդիսութիւնը տեղի ունեցած է Մայիս 6, 1930ին Սորպոնի ամփիթատրոնին մէջ (Փարիզ):

<sup>49</sup> Ահարոնեանի նուիրուած թիւ լոյս տեսած չէ, այլ միայն խմբագրական ակնարկ մը: Տե՛ս՝ «Աւետիս Ահարոնեանի Յօբէլեանը», *Ջուարթոնցի*, 8 (Յունիս 1930), էջ 374:

<sup>50</sup> Ահարոն (Ահարոն Տատուրեան, 1888-1965), արեւմտահայ բանաստեղծ:

<sup>51</sup> Վահան Թեքեան, «Հարաւի Հովեր», *Ջուարթոնցի*, 5 (Սեպտեմբեր 1929), էջ 197: Ահարոն, «Ինքնախօսակցութիւն», *անդ*, էջ 194-195:

<sup>52</sup> Յակոբ Օջականէն որեւէ նիւթ լոյս տեսած չէ *Ջուարթոնցի* թիւ 5ին մէջ:

<sup>53</sup> *Երևան* (1925-1930), ֆրանսահայ գրական-քաղաքական երկօրեայ, ապա՝ եռօրեայ: Խմբագիրներ՝ Եղիա Չուբար, Գր. Մեհրաբեան, Դր. Սիմոնեան:

<sup>54</sup> Արտատպումն է (թուականը չենք կրցած ստուգել) հետեւեալ բաց նամակին՝ Գուրգէն Մահարի, Վ. Նորենց, «Նամակ Խմբագրութեան», *Խորհրդային Հայաստան*, 25 Յուլիս 1929: Տե՛ս նաեւ՝ Դր. Սիմոնեան, «Մի Քանի Դիտողութիւններ "Անահիտ" Հանդէսի Մասին», *Երևան*, 31 Յուլիս 1929:



- <sup>55</sup> *Անահիտ* (1898-1949), ֆրանսահայ գրական-գեղարվեստական հանդես: Երկրորդ շրջանը (1929-1940, 1946-1949) սկսած էր 1929ի Մայիս-Յունիս թիով:
- <sup>56</sup> Արշակ Զօպանեան (1872-1954), ֆրանսահայ բանաստեղծ ու խմբագիր:
- <sup>57</sup> Տե՛ս՝ Կոստան Զարեան, «Քարը», *Անահիտ*, Մայիս-Յունիս 1929, էջ 8-13:
- <sup>58</sup> «Դաշնակ Զարեան» խօսքը չկայ *Երեւանի վերոյիշեալ երկու յօդուածներուն մէջ* (տե՛ս՝ ծանօթ. 54): Ամենամօտ ակնարկութիւնը հետեւեալ նախադասութիւնն է. «Սակայն նա [Զարեանը - Վ.Մ.] չբարձրացաւ այդ սանդուխքը եւ կատարեց ինքզինքը յատկանշող *salto mortale* (մահացու ցատկ) դէպի դաշնակցական «Հայրենիքը», որի մէջ սկսեց հազար ու մի տեսակ յերիւրանքներ եւ գրայարտութիւններ հիւսել *Խորհրդային Հայաստանի մասին*» (Միմոնեան, «Մի Քանի Դիտողութիւններ»):
- <sup>59</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>60</sup> Զարեան Փարիզ այցելած է Դեկտեմբեր 1929ին:
- <sup>61</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>62</sup> Կակնարկէ Սասունի երեք եղբայրներուն՝ Կարօ (1889-1978), Մեղրաք (1895-1936) եւ Արմէն (1892-1960ականներ): 1930-1931ին Զարեան կանոնադրապէս թղթակցած է Կարօ Սասունիի հետ (տե՛ս՝ Վարդան Մատթէոսեան, «Կարօ Սասունիի Եւ Կոստան Զարեանի Նամակները», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդես*, Հտր. ԼԱ., 2011, էջ 607-630):
- <sup>63</sup> Յակոբ Օշական, «Գրականութեան Համար», *Ձուարթեմ*, 6-7, 8, 9 եւ 10:
- <sup>64</sup> Կակնարկէ *Հայրենիքին*, որ շօշափակեցութեան Ամերիկայի մասնաճիւղին նախաձեռնութեամբ լոյս կը տեսնէր:
- <sup>65</sup> *Կապոշ* (Բ. շրջան, 1926-1936), ֆրանսահայ երգիծաբեր: Խմբագիր՝ Երուանդ Թօլայեան: Լոյս տեսած է նաեւ *Կապոշ* տարեգիրքը:
- <sup>66</sup> *Ձուարթեմի* Բ. տարուան Ա. թիւին մէջ Զարեանէն որեւէ նիւթ հրատարակուած չէ:
- <sup>67</sup> Բնորա (Տիրան Զրաքեան, 1875-1921), արեւմտահայ արձակագիր ու բանաստեղծ:
- <sup>68</sup> Բնորա, *Ներաշխարհի*, Կ. Պոլիս, Տպ. Կ. Մատթէոսեան, 1906:
- <sup>69</sup> *Ձուարթեմի* Բ. տարուան Գ. թիւին մէջ Բնորայի նուիրում որեւէ նիւթ լոյս տեսած չէ:
- <sup>70</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>71</sup> Շեշտը (ֆրանսերէն):
- <sup>72</sup> Զարեան Պոլիս ժամանած էր Դեկտեմբեր 1909ին:
- <sup>73</sup> Տե՛ս՝ Վեմունի, «Տատրագոմի Հարսը. Գրեց՝ Կոստան Զարեան», *Ձուարթեմ*, 9 (Հոկտեմբեր 1930), էջ 405-408: Վեմունի՝ եգիպտահայ խմբագիր, գրադատ եւ ուսուցիչ Բենիամին Թաշեանի (1898-1971) գրչանունն էր:
- <sup>74</sup> Վեմունի, «Գրականութիւն Եւ Արուեստ», *Յուսարեք*, 17 Մայիս 1930:
- <sup>75</sup> Կոստան Զարեան, *Երեք Երգեր Ասելու Համար Վիշտը Երկրի Եւ Վիշտը Երկնքի*, Վիեննա, Միլիթարեան Տպարան, 1931:
- <sup>76</sup> Բնագրին իտալերէն թարգմանութիւնը հրատարակուած էր 1915ին:
- <sup>77</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>78</sup> Յիշողութեան վրէպ մըն է: Պէտք է ըլլայ Նոյեմբեր 1:



- <sup>79</sup> *Ջուարթեօնցի* 2րդ եւ 3րդ թիւերը լոյս տեսած են անջատաբար:
- <sup>80</sup> *Մեհեան* (1914) արեւմտահայ գրական-գեղարուեստական ամսագիր: Կոստան Զարեան անոր տնօրէնն ու խմբագրապետն էր:
- <sup>81</sup> Աւետիք Իսահակեան (1875-1957), արեւելահայ բանաստեղծ:
- <sup>82</sup> Վահրամ Թաթուլ (Գարագաշեան, 1887-1943), արեւմտահայ բանաստեղծ:
- <sup>83</sup> Շահան Շահնուր (Շահնուր Քերեսթեան, 1903-1973), ֆրանսահայ արձակագիր:
- <sup>84</sup> Զարեհ Որբունի (Էօքսիւզեան, 1902-1980), ֆրանսահայ արձակագիր:
- <sup>85</sup> Այս նամակին ետեւը, Թագուի Զարեան գրած է հետեւեալ տողերը. «Ճանիկս, քեզ խրատ չեմ ուզեր տալ, բայց կարող էիր, "դասախօսութիւն" վերնագրով, արուեստի պատմութիւնը գրել, հայերը կը սիրեն այդպէս բաներ, որով քու աշխատանքդ չէր խանգարուիր, եւ ստեղծագործական եռանդ[դ] էլ չէիր սպառեր. ի նշան կը գտնես այս գաղափա[ր]ս: Շ[ա]տ յարգալից ն[ա]մ[ա]ն կը գրած է»:
- <sup>86</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>87</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>88</sup> Մարտ 14, 1931ին, Զարեան Վենետիկէն գրած է Կարօ Սասունիին. «Պալուեանը երկար նամակ էր գրել, խնդրելով մի բան դրկել "Ջուարթեօնցի"ն. անցեալ օր "Նաւատումար"ից մի շարք դրկեցի՝ մտածումներ գրողի եւ արուեստի մասին՝ պարզ նպատակով՝ մի քիչ բարձրացնել մեր գրական շրջանակներում տիրող խեղճ մտայնութիւնը» (Մատթեոսեան, «Կարօ Սասունի», էջ 620):
- <sup>89</sup> Այս նկարիչին մասին որեւէ տեղեկութիւն չենք կրցած գտնել:
- <sup>90</sup> Կնոջը Թագուի Զարեանին:
- <sup>91</sup> Ձեռագիր նամակ: Առաքուած է հետեւեալ հասցէին՝ H. Palouian, Boite Postale No. 50, Paris (10): Հասցեագրուած է Monsieur G. Zarian, Calle Gen[eral] Chinotto 11, S[anta] Elena, Venezia (Italie): Մակայն Թագուի Զարեան այս հասցէն ջնջած է եւ գրած՝ Presta ferma, Ascona, Ticino, Svizzera: Ան կցած է նաեւ հետեւեալ նոթը՝ մատիտով. «Այս փուլերը պահիր – զար ես էլ նկարները պատրաստեր էի. մէկ հասցեղ կը պահես մէկ ցոյց կու տաս – ի նշ խառնակութիւն է, կրնայիր այն ատեն հոսկից դրկել ամեն բան – գրքերը [1 բառ անընթեռնելի] դրկեցի – à destination»:
- <sup>92</sup> Տե՛ս՝ Կոստան Զարեան, «Նաւատումար. Բանաստեղծութեան եւ Անհատի Մասին», *Ջուարթեօնցի*, 2 (Յուլիս 15, 1931), էջ 41-46 (Վան Մելսի գեղանկարը՝ էջ 45):
- <sup>93</sup> *Գրական Դիրքերում* (1927-1932), խորհրդահայ գրական-գեղարուեստական, տեսական քննադատական ամսագիր:
- <sup>94</sup> Վաղարշակ Նորենց (1906-1973), խորհրդահայ բանաստեղծ:
- <sup>95</sup> Վ. Նորենց, «Մի Գրական "Յայտնութեան" Մասին», *Գրական Դիրքերում*, 1, 1931, էջ 61-64:
- <sup>96</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>97</sup> Տե՛ս՝ «Ստացանք», *Ջուարթեօնցի*, 2 (Յուլիս 15, 1931), ետեւի կողմ:
- <sup>98</sup> *Երեք Երգերը* գրախօսուած չէ *Ջուարթեօնցի* մէջ:
- <sup>99</sup> 20 Մարտ կամ 20 Ապրիլ թուակիր Զարեանի այդ երկտողը պահպանուած չէ Բալուեանի արխիւին մէջ:



- <sup>100</sup> Ճգնաժամ (ֆրանսերեն): Կակնարկէ 1929ին սկսած համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամին:
- <sup>101</sup> Խօսքը կը վերաբերի լիբանահայ բանաստեղծ Վահէ-Վահեանին (1908-1998), որ նաեւ քերթուածներով աշխատակցած է *Չուարթնոցի* (տե՛ս՝ Ս. Յ. Յարգուարթեան, «Վերյայտնութիւն», *Չուարթնոց*, 10 (Հոկտեմբեր 1, 1930), էջ 429. նոյն, «Անդրադարձում», *Չուարթնոց*, 3 (Օգոստոս 1, 1931), էջ 62):
- <sup>102</sup> Հակառակ անոր որ 1921 Մեյտեմբերին հռչակուած էր Մեծն Լիբանանի պետութիւնը, այդուհանդերձ ժողովրդային տարբեր խաւերու մօտ ան տակաւին կը շարունակէր ըմբռնուիլ իբրեւ Սուրիոյ մաս:
- <sup>103</sup> Կակնարկէ Զարեանի դստեր իտալահայ քանդակագործուհի Նուարդ Զարեանին (1917-2005):
- <sup>104</sup> *Մենք* (1931-1933), ֆրանսահայ գրական պարբերագիրք:
- <sup>105</sup> Տե՛ս՝ «Մտացանք», *Չուարթնոց*, 2 (Յուլիս 15, 1931), էտեւի կողք:
- <sup>106</sup> Վ.Շ., «Տատրագոմի Հարսը», *Մենք*, Ապրիլ 1931, էջ 49:
- <sup>107</sup> Վազգէն Շուշանեան (1903-1941), ֆրանսահայ արձակագիր, քաղաքական գործիչ:
- <sup>108</sup> Զարեանի խօսքերը յիշողութեամբ մէջբերուած են: Բուն ակնարկութիւնը կատարուած է հետեւեալ շրջագիծին մէջ. «*Եւրոպայի գրական սրճարանները ամէն տեղ էլ նոյնն են: (...) Փոքրիկ գրական "իշխաններ" եւ ոտանաւորող ճնճողուկներ: / Ինչպէս գաղութահայութեան Մէն Միշէլում: Լերկ եւ ամբարտաւան երեսներ, մաղձով եւ նախանձով ծեփուած արտայայտութիւններ, հոգեկան խեղճութիւններ եւ մտքի կաղեր: Յեց եւ մզլոտութիւններ, կատուի թաթ եւ աւանակի նայուածք: Ջրալի երգիծաբանութիւն եւ Սամաթիոյ կամ Սկիւտարի արուարձաններից եկած, պառաւած եւ ցեխերի մէջ տապալակող գեղագիտութիւն» (Կոստան Զարեան, «Կեսարը Եւ Մի Բաժակ Գինի», *Հայրենիք Ամսագիր*, Նոյեմբեր 1930, էջ 24. հմմտ. նոյն, *Երկեր*, Անթիլիաս, տպ. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, 1975, էջ 629: Ընդգծումը մերն է - Վ.Մ.):*
- <sup>109</sup> Իրականութեան մէջ՝ թիւ 2:
- <sup>110</sup> Շուշանեանի նախադասութիւնը յիշողութեամբ մէջբերուած է: Յօդուածին ամենամօտ նախադասութիւնը հետեւեալն է. «*Իր ներբանները այրած են բնա՛ւ այդ հազարամեայ քարերուն վրայ*» (Վ.Շ., «Տատրագոմի Հարսը», էջ 49): Ընդդիմախօսութիւն մը երեւցած է *Չուարթնոցի* մէջ. տե՛ս՝ Ա. Յակոբեան, «"Մենք" Պարբերաթերթի Ա. Թիւը», *Չուարթնոց*, 4-5, 1931, էջ 104:
- <sup>111</sup> Տե՛ս՝ Արշակ Զօպանեան, «Քրոնիկ», *Անահիտ*, Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր 1930, էջ 120, որ վերոյիշեալը թուարկած է «Տատրագոմի Հարսը»ի շարք մը տողերու կարգին՝ որպէս օրինակ «արտառոցութեանց»:
- <sup>112</sup> Նորենց, «Մի Գրական», էջ 62, որ յիշած է այդ տողը ի շարս ընթերցողին հանդիպած այլ բազմաթիւ «գոհարների»:
- <sup>113</sup> Սարգիս Ապտալեան՝ Վահէ-Վահեանի բուն անունը:
- <sup>114</sup> Ձեռագիր նամակ:
- <sup>115</sup> Տե՛ս՝ Ֆլիթ, «Կ. Զարեան Միլանի Ուսանողութեան Մէջ», *Հայրենիք*, 24 Մարտ 1931: Զարեան Ապրիլ 30, 1931ին իտալերէնով դասախօսած է Միլանի Circolo



Filologicoի (Բանասիրական շրջանակ) սրահին մեջ՝ հայ արուեստի եւ լեզուի մասին, սահիկներու ցուցադրութեամբ (*Նոր Լուր*, Մայիս 7, 1931):

<sup>116</sup> Boulevard Saint-Michel՝ Փարիզի Լատինական թաղամասի նշանաւոր փողոց, որ քաղաքի մտաւորականութեան (նաեւ՝ հայ) հաւաքատեղիներէն էր:

<sup>117</sup> Կոստան Զարեան, *Օրերի Պսակը*, Կ. Պոլիս, Տպ. Տէր Սահակեան, 1922:

<sup>118</sup> Մարտ 20, 1931ին Զարեան հետեւեալը գրած էր Զօպանեանին. «*Երբ ես մեկնում էի Հայաստանից, Թորոնթոնը եկաւ մօտս եւ ասեց. "Միրելի Զարեան, գիտենք որ չպիտի վերադառնաս եւ պիտի գրես այն ինչ որ մենք ամենքս մտածում ենք: Երբ վաղը մեզ ստիպեն քեզ դէմ գրել, կներես [sic], գիտես դրոթիւնը..."*» (Վարդան Մատթեոսեան, «Կոստան Զարեանի Նամակները Արշակ Զօպանեանին (1922-1931)», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. Լ., 2010, էջ 449-450):

<sup>119</sup> Քարոզչութիւն (ֆրանսերէն):

<sup>120</sup> Դրոշմաթուղթ (թրքերէն):

<sup>121</sup> *Պայքար* (1922-1995), ամերիկահայ օրաթերթ, ապա՝ շաբաթաթերթ: 1990ին փոխադրուած է Երեւան, ուր հրատարակուած է որպէս ամսագիր, ապա դադրած:

<sup>122</sup> Երուանդ Մեսիայեան, «Երեք Երգեր. Հեղինակութիւն Կոստան Զարեանի», *Պայքար*, Փետրուար 25, 1931:

<sup>123</sup> Ձեռագիր բացիկ, հետեւեալ հասցեով՝ Monsieur Hrant Palouian, 1, Rue [de] l'Aqueduc, Paris:

<sup>124</sup> Ձեռագիր բացիկ, հետեւեալ հասցեով՝ Monsieur H. Palouian, Boite Postale, No. 50, Paris (Xe), (France):

<sup>125</sup> Հաւանաբար կակեարկէ Բ, տարուան Յրդ թիւին:

<sup>126</sup> Տե՛ս՝ Կոստան Զարեան, «Նաւատումար. Բանաստեղծութեան եւ Անհատի Մասին», *Ձուարթնոց*, 4-5 (Հոկտեմբեր 1, 1931), էջ 84-88: Գրուած է՝ շարունակելի: Նամակը կը փաստէ, որ Զարեան յօդուածաշարքը գրած է մաս առ մաս եւ հանդէսին շիջումը պատճառ դարձած է, որ յաջորդ մասը չգրուի: Եւրի Խաչատրեան (Երուանդ Տէր-Խաչատրեան), ըստ երեւոյթին առանց անդրադառնալու, որ *Ձուարթնոցի* 4-5 միացեալ թիւով հանդէսին առաջին շրջանը աւարտած էր, ծանօթագրած է. «*Յայտնի չէ, Կոստան Զարեանը գրել-ուղարկել է շարունակութիւնը եւ ինչ-ինչ պատճառներով այն չի տպագրուել, թէ՛ ուղղակի չի շարունակել, մի բան, որ մօտ է Զարեանին*» (Կոստան Զարեան, *Նաւատումար*, Երեւան, «Մարգիս Խաչենց», 1999, էջ 630):

<sup>127</sup> Ձեռագիր բացիկ, հետեւեալ հասցեով՝ Monsieur H. Palouian, Boite Postale, No. 50, Paris (Xe):

<sup>128</sup> Մերենագիր նամակ:

<sup>129</sup> *Ձուարթնոց Տարեգիրքի* Ա. հատորը հրապարակ ելած էր Փետրուար 1937ի սկիզբը:

<sup>130</sup> Կոստան Զարեան, «Նաւատումար (Գրական Խորհրդածութիւն)», *Ձուարթնոց Տարեգիրք*, Ա. Հատոր, 1937, էջ 17-18:

<sup>131</sup> Գրութեան սկզբնագրին համար, տե՛ս՝ Կոստան Զարեան, «Նաւատումար», *Հայաստանի Կոչնակ*, Յունուար 2, 1932, էջ 15-16:

<sup>132</sup> Մերենագիր նամակ:



- <sup>133</sup> Կակնարկէ Ինտրային: Տե՛ս նաեւ՝ Հոկտեմբեր 27, 1930ի Բալուեանի նամակը:
- <sup>134</sup> Տե՛ս՝ Հր. Բալուեան, «Տիրան Չրաքեանի "Ներաշխարհ"ը Եւ Նոթեր Իր Կեանքին Մասին», *Չուարթընգ Տարեգիրք*, Ա. Հատոր, 1937, էջ 64-69: Այս յօդուածէն զատ, տարեգիրքը հրատարակած էր Յակոբ Օշականի «Տիրան Չրաքեան» ուսումնասիրութիւնը (էջ 54-63), որ *Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան* Ը. հատորին համանուն զուխին ներածութիւնը կը ներկայացնէ:
- <sup>135</sup> Կոստան Չարեան, «Արեւմուտք», *Հայրենիք Ամսագիր*, Օգոստոս 1929-Յունուար 1930 (հմմտ. *Երկեր*, էջ 361-475):
- <sup>136</sup> Ինտրայի մասին, տե՛ս Չարեան, «Անցորդը Եւ Իր Ճամբան», *Հայրենիք Ամսագիր*, Նոյեմբեր 1926, էջ 36-37 (հմմտ. *Երկեր*, էջ 29-30):
- <sup>137</sup> *Չուարթընգ* այս նոր շրջանը մեծադիր օրաթերթի ծաւալով, լոյս տեսած է Սեպտեմբեր 15, 1937էն մինչեւ Յուլիս 15, 1939, ընդամենը 9 թիւ:
- <sup>138</sup> Չեռագիր բացիկ:
- <sup>139</sup> Չարեան աշխատակցած չէ *Չուարթընգ* Բ. շրջանին:
- <sup>140</sup> Սիմոն Վրացեան (1882-1969), քաղաքական գործիչ: 1933-1939ին հրատարակած է *Վեմերկամսեայ հանդէսը Փարիզի մէջ*:
- <sup>141</sup> 1937ին Յակոբ Օշական քանի մը ամիսով Փարիզ ժամանած էր Երուսաղէմէն՝ հանգստանալու համար:
- <sup>142</sup> Չեռագիր:
- <sup>143</sup> Անթուակիյր է եւ պահարան պահպանուած չէ: Կը թուագրենք ըստ բովանդակութեան:
- <sup>144</sup> Չեռագիր բացիկ, հետեւեալ հասցեով՝ Monsieur H. Palouyan, 1, Rue [de] l'Aqueduc, Paris Xe, (France):
- <sup>145</sup> Չեռագիր բացիկ, հետեւեալ հասցեով՝ Monsieur H. Palouyan, 1 Rue de l'Aqueduc, Paris (10):
- <sup>146</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>147</sup> Կոստան Չարեան, «Ջիրբալտար», *Չուարթընգ Տարեգիրք*, Բ. հատոր, 1944, էջ 19-23: Յօդուածին տակ գրուած է «1939 թ. Ասորթա [sic] Չուիցերիա», ինչ որ անկասկած յիշատակի վրիպում մըն էր Բալուեանի կողմէ:
- <sup>148</sup> Լուսանկարը լոյս տեսած է *Չուարթընգ Տարեգիրք* Բ. հատորին մէջ՝ Չարեանի յօդուածին որպէս նկարազարդում (էջ 21):
- <sup>149</sup> Ակնարկութիւն դերասան Արշալիք (Աշօ) Շահխաթունիի (1882-1958):
- <sup>150</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>151</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>152</sup> *Չուարթընգ Տարեգիրք* Բ. հատորը լոյս տեսած է Յունուար 1944ի սկիզբը:
- <sup>153</sup> Չարեանի այս նամակը պահպանուած չէ:
- <sup>154</sup> Ակնարկութիւնը Հոկտեմբեր-Դեկտեմբեր 1947ին տեղի ունեցած համայնավար խլրատումներուն մասին է, որոնք Ֆրանսայի վարչապետ Փօլ Ռամատիէի հրաժարականին պատճառ դարձած էին:
- <sup>155</sup> Չեռագիր բացիկ: Առաքողի հասցեն՝ H. Palouyan, 43 Rue Richer, Paris (9): Հասցեատէրը՝ Monsieur C. Zarian, c/o American Express, Rome (Italie):
- <sup>156</sup> Կոստան Չարեան, *Նաւը Լեւրան Վրայ*, Պոստըն, Տպ. Հայրենիք, 1943:
- <sup>157</sup> Բալուեան «Նաւը Լեւրան Վրայ»-ի մասին չէ գրած *Չուարթընգ* մէջ:



- <sup>158</sup> Յրդ եւ Գրդ թիւերը անջատաբար լոյս տեսած են, Յրդ թիւը՝ Մայիս 1948 թուագրումով:
- <sup>159</sup> Սիմոն Վրացեան Գահիրէ ճամբորդած էր որպէս պատգամաւոր՝ ՀՅԴաշնակցութեան ԺԴ. Ընդհանուր Ժողովին:
- <sup>160</sup> *Ջուարթնոցի* գրատունը հիմնուած էր 1940ին: Աւելի ուշ կոչուած է «Բալուեան» գրատուն:
- <sup>161</sup> Նշան Պէշկեպաշեան (1898-1972), ֆրանսահայ երգիծագիր:
- <sup>162</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>163</sup> Տէս՝ Կոստան Զարեան, «Արարատեան Դաշտում», *Ջուարթնոց*, 2 (Օգոստոս 1947), էջ 103-107:
- <sup>164</sup> Անտրէ Կրապար (1896-1990), ուրբանացի վտարանդի արուեստաբան: 1922-1958ին ապրած է Ֆրանսա:
- <sup>165</sup> Կակնարկէ «Սրտի ճանապարհ» վիպերգին, որմէ հատուածներ լոյս տեսած են *Նայիրի* ամսագրին մէջ (1948):
- <sup>166</sup> Ստեփանոս Մալխասեանց (1857-1947), խորհրդահայ բանասէր:
- <sup>167</sup> Ստեփանոս Մալխասեանց, *Հայերէն Բացատրական Բառարան*, Ա.-Դ. հատոր, Երեւան, ՀՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիա, 1944-1945:
- <sup>168</sup> Մովսէս Խորենացի, *Պատմութիւն Հայոց*, աշխարհաբար թարգմանութիւն Ստեփանոս Մալխասեանցի, Երեւան, Հայպետհրատ, 1940:
- <sup>169</sup> Չեռագիր նամակ:
- <sup>170</sup> Երկտողը պահպանուած չէ:
- <sup>171</sup> Շաւարշ Նարդուկի մասնագիտութեամբ բժիշկ էր:
- <sup>172</sup> Վարդգէս Ահարոնեան (1888-1965), հանրային գործիչ եւ գրագետ, Աւ. Ահարոնեանի որդին:
- <sup>173</sup> Մտերիմ (ֆրանսերէն):
- <sup>174</sup> Երեք բանաստեղծութիւններէն մէկը՝ «Աշխատանքի Սեղանս», լոյս տեսած է 1955ին: Միւս երկուքին համար, տէս Կոստան Զարեան, «Գիշերը Իմ Դուռը», «Ներկայութիւն», *Ջուարթնոց*, Յուլիս-Օգոստոս 1956, էջ 3:
- <sup>175</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>176</sup> Կոստան Զարեան եւ Սիմոն Վրացեան համագործակցած էին Նիւ Եորքի մէջ 1940ականներուն (տէս՝ Վարդան Մատթեոսեան, «Կոստան Զարեանի եւ Սիմոն Վրացեանի Նամակագրութենէն», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս*, Հտր. ԻԹ., 2009, էջ 297-328):
- <sup>177</sup> Յայտնի չէ, թէ Զարեան ո՞ր աշխատութեան ակնարկած է:
- <sup>178</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>179</sup> Կոստան Զարեան, «Աշխատանքի Սեղանս», *Ջուարթնոց*, 1 Սեպտեմբեր 1955, էջ 1:
- <sup>180</sup> Չեռագիր նամակ:
- <sup>181</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>182</sup> Կակնարկէ «Գիրք Դիւցազներգութեանց» վիպերգերու շարքին (Կոստան Զարեան, *Գիրք Դիւցազներգութեանց*, Երուսաղէմ, Սրբոց Յակոբեանց Տպարան, 1979):



- <sup>183</sup> Կոստան Զարեան, «Նաւատումար», *Չուարթինգ*, 1 Մայիս 1959, էջ 1 (թուագրուած՝ 17 Ապրիլ 1959, Բերկլէյ, Գալիֆ(որնիա)):
- <sup>184</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>185</sup> Կակնարկէ Պերքլիի ռատիօկայանին, որուն տնօրէնն էր Պիլ Պաթլըր (Բիւզանդ Թաշճեան, «Կոստան Զարեան. Իր Սերունդին Վերջին Անփոխարինելի Ներկայացուցիչը», *Չուարթինգ*, 1 Ապրիլ 1960, էջ 2):
- <sup>186</sup> Constant Zarian, "The Pig", *Asia*, August 1929, p. 612-617:
- <sup>187</sup> Constant Zarian, "The Pig", in Hiram Haydn and John Cournos (ed.), *A World of Great Stories*, New York, Crown Publishers, 1947, p. 826-833:
- <sup>188</sup> Հարցազրոյց (անգլ. interview):
- <sup>189</sup> Խաչիկ Սամուէլեան (1873-1940)՝ հայրենի իրաւաբան ու ազգագրագէտ:
- <sup>190</sup> Խաչիկ Սամուէլեան, *Հին Հայաստանի Կուլտուրան*, Հատոր 1, Երեւան, Պետհրատ, 1931:
- <sup>191</sup> Խաչիկ Սամուէլեան, *Հին Հայաստանի Կուլտուրան*, Հատոր 2, Երեւան, Արմֆան, 1941. Հատոր 3, Երեւան, Արմֆան, 1941:
- <sup>192</sup> Համագային Հայ Կրթական եւ Հրատարակչական Ընկերութիւնը (այժմ՝ «Համագային» Հայ Մշակութային Միութիւն) հիմնուած է 1928ին, Գահիրէի մէջ: Այնուհետեւ իր կեդրոնը փոխադրած է Պէրսիոն:
- <sup>193</sup> Յունուար 1957ին, Զարեան գրած է իր օրագրին մէջ. «...«Համագային» կոչւած ընկերակցութիւնը, որ ահա երեք տարի է պայմանագրութիւն ստորագրած էր ինձ հետ ամբողջական գործերու հրատարակելու՝ հրատարակում է տաճկահայ միջակ գրողների գործերը եւ իմ գործերս չի հրատարակում: Այդ կարող է շուրջ ձգել տաճկահայ փոքրութիւնների վրայ» (Կոստան Զարեան, «Նաւատումար», *Նորք*, 2, 1994, էջ 42. հմմտ. նոյն, *Նաւատումար*, էջ 516):
- <sup>194</sup> Այս գործին մասին մեզի ուրիշ բան յայտնի չէ:
- <sup>195</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>196</sup> Մանուկ Աբեղեան, *Հին Գուսանական Ժողովրդական Երգեր*, Հտր. 1. Նահապետ Քուչակի Դիւանը, Երեւան, Երեւանի Պետական Համալսարան, 1931:
- <sup>197</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>198</sup> Կոստան Զարեան, «Նաւատումար», *Չուարթինգ*, 1 Հոկտեմբեր 1959, էջ 5 (թուագրուած՝ 30 Օգոստոս 1959, Բերկլէյ, Գալիֆ(որնիա)):
- <sup>199</sup> Ռուբէն Դարբինեան (1888-1968), քաղաքական գործիչ ու *Հայրենիք Օրաթերթի* եւ նոյնանուն ամսագրի երկարամեայ խմբագիր:
- <sup>200</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>201</sup> *Արմենիա* (1931), արժանթիւնահայ շաբաթաթերթ (1953-1989ին օրաթերթ էր):
- <sup>202</sup> Կակնարկէ իր երկրորդ ամուսնութենէն զաւակին՝ ուսողագէտ Յովան Զարեանին (1930-1985):
- <sup>203</sup> "Nicolas Bourbaki" հաւաքական կեղծանունն է խումբ մը ուսողագէտներու (մեծամասնութեամբ՝ ֆրանսացի), որոնք արդիական յառաջացած ուսողութեան հաստիքներու շարք մը (ընդամենը 9 հատոր) հրատարակած են՝ 1935էն սկսեալ: Զարեանի խնդրանքը կը վերաբերէր 4րդ եւ 6րդ հատորներուն:
- <sup>204</sup> Մեքենագիր նամակ:
- <sup>205</sup> Կոստան Զարեան, «Նաւատումար», *Չուարթինգ*, 15 Փետրուար 1960, էջ 1-2 (թուագրուած՝ 15 Յունուար 1960, Բերկլէյ):



- <sup>206</sup> Մինիխի «Ամերիկայի Չայն»-ի կեդրոնը կը զբաղէր Արեւելեան Եւրոպայի եւ նախկին Խորհրդային Միութեան ուղղուած ռատիօհաղորդումներու սփռումով՝ Դեկտեմբեր 1946էն մինչեւ 2007ի ամառը, տարբեր լեզուներով:
- <sup>207</sup> Մերենագիր նամակ:
- <sup>208</sup> Զարեան Հայաստան այցելած է Յունիս-Սեպտեմբեր 1961ին:
- <sup>209</sup> Մերենագիր նամակ:
- <sup>210</sup> Նամակը թուական չունի: Նամակին վայրն ու թուականը կու տանք ըստ ռճական չնչին սրբագրութիւններով տպուած օրինակին («Նամակ Մեծատաղանդ Գրագէտ Կոստան Զարեանէն», *Զուարթնոց*, 20 Նոյեմբեր 1961, էջ 1):
- <sup>211</sup> Այս տողը դարձած է նամակին նախավերջին տողը տպագրին մէջ՝ «Յուսով եմ թէ կը տպագրէք այս նամակս "Զուարթնոց"ի մօտակայ թում» ձեւով:
- <sup>212</sup> «Իսկ» բառը ջնջուած է տպագրին մէջ:
- <sup>213</sup> Զարեանի գաւակներէն միայն ճարտարապետ Արմէն Զարեանը (1914-1994) իր ընտանիքով Հայաստան ներգաղթած է 1963ին:
- <sup>214</sup> Այս բառը աւելցուած է տպագրին մէջ, թէն ըստ Էութեան աւելորդ էր:
- <sup>215</sup> Չեռագիր նամակ:
- <sup>216</sup> Կակնարկէ Հռոմի կաթողիկէ Լեւոնեան Գոլէճի (հիմնուած՝ 1883ին) եկեղեցականներուն:
- <sup>217</sup> Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ. Աղաճանեան (1895-1970) Հայ Կաթողիկէ Պատրիարք էր 1937-1962ին եւ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ ծիրանաւոր՝ 1946էն:

# CORRESPONDENCE OF KOSTAN ZARIAN AND HRANT PALOUYAN (Summary)

VARTAN MATIOSSIAN  
varnyl@yahoo.com

Kostan Zarian (1885-1969), one of the foremost Armenian writers of the twentieth century, was a contributor to the French Armenian literary periodical *Zvartnots* during its different periods of publication, from its inception in 1929 until the early 1960s. *Zvartnots* was one of the publications that, through its encyclopedic interests, tried to become a meeting place for the generation that had come of age after WWI.

Zarian also maintained a relatively regular correspondence with its editor, Hrant Palouyan (1904-1967), which reflected some aspects of Armenian intellectual life at the time, as well as relevant details about Zarian's personal life and the ups and downs of the publication of *Zvartnots*.

We publish here a total of 47 letters exchanged by Zarian and Palouyan. These were made available to us by both the archives of the Museum of Literature and Art of Yerevan and the private archives of Hrant Palouyan. There is an additional letter written by Zarian's middle son, architect Armen Zarian (1914-1994), to Palouyan in 1960.